

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Gejza Horák

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzиковá, Valéria
Betáková, Gejza Horák, Ján
Horecký, Ivan Masár, Ján
Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Jozef Ru-
žička, Ján Sabol, E. Smieš-
ková, Milan Urbančok.

REDAKCIA

Bratislava, Klemensova 27

KULTÚRA SLOVA, ROČNÍK 4 — 1970 — ČÍSLO 10

OBSAH

J. Horecký, O terminológii
v novinách 321

Hlasy o slove

L. Dedinská 324

Čítame Slovník slovenského ja-
zyka 325

Š. Ondruš, Akého pôvodu
je slovo *krčma* 329

Š. Peciar, Slovenské ekvi-
valenty českých činiteľských
mien na -l 333

M. O. Malíková, Niekoľko
poznámok o slove *šmrnc* 338

L. Dvonč, Z kníh roku 1969:
Dejiny a kultúra starých Slo-
vanov 340

I. Masár, Názvoslovie výro-
by hliníka 343

Rozličnosti

Zo slovenských ľudových ná-
zovov húb. M. Majtánová 349

Aj slová majú svoje osudy. V.
Gregor 351

Starý chlapec. V. Betáková 352

Recitál. M. Považay 353

Správy a posudky

Cenná knižka. J. Ružička 355

Čo-to o jazyku ľudových balád
na Horehroní. M. Marsi-
nová 357

Stručný prehľad fonetiky. J.
Bošák 359

Spytovali ste sa

Prevádzateľ stavby. J. Ho-
recký 361

Chyba, chybný, nie vada, vad-
ný. V. Betáková 361

KUL TURA SLOVA

O terminológii v novinách

JÁN HORECKÝ

Prvou úlohou masovokomunikačných prostriedkov, prirodzene, nie je jazyková výchova a zvyšovanie jazykovej kultúry: vysoko v nich prevyšujú úlohy informačné a politicko-výchovné. Ale ako si nemôžeme odmyslieť činnosť masovokomunikačných prostriedkov od života celej našej spoločnosti, tak si nemôžeme od týchto prostriedkov odmyslieť jazyk. Bez jazyka nemôžu noviny, rozhlas a televízia plniť svoju funkciu, a chceli by sme dodať, že bez dobrého jazyka nemôžu svoju úlohu plniť dobre.

Pri dnešnom rozvoji vedy a techniky, pri dnešnom všeobecnom rozšírení spoločenských a politických vedomostí a informácií nemožno si predstaviť nijaký masovokomunikačný prostriedok, ktorý by vo svojich útvaroch rozličného druhu nepoužíval veľký počet označení, pomenovaní pre najrozmanitejšie pojmy, predmety a činnosti. Inak povedané: odborná terminológia je dnes neodmysliteľnou súčasťou v práci masovokomunikačných prostriedkov. Pretože metódy práce v týchto prostriedkoch sú rozdielne podľa toho, či ide o noviny, rozhlas alebo televíziu, treba aj otázku používania terminológie skúmať v každom z týchto odborov osobitne.

Zdá sa, že v novinách, založených z hľadiska jazyka na písanom (resp. tlačenom) jazyku, treba skúmať tieto otázky: do akej miery je účelné v novinách používať odbornú terminológiu, aká má byť táto terminológia a aké sú možnosti individuálnej tvorivosti autorov.

Pri hľadaní odpovede na prvú otázku by bolo možné už vopred, bez predbežného skúmania postaviť požiadavku: Keďže noviny majú široký okruh pôsobnosti, sú určené čitateľom rozličného stupňa vedomostí, mali by sa pri používaní odborných termínov obmedziť na základné, vše-

obecne známe termíny, aby používaním menej známych odborných názvov nestrácali na svojej zrozumiteľnosti a teda aj účinnosti.

Pravda, situácia nie je taká jednoduchá a takáto požiadavka by mohla znamenať často aj znemožnenie informačnej funkcie novín. Veď ako by sa mohlo referovať o futbalových zápasoch, o ľahkoatletických stretnutiach, ako by sa mohli písať komentáre a rozborý o situácii v našom futbale (uvádzame iba ako príklad), keby sme nemali k dispozícii odborné termíny, názvy pre druhy športových činností a v nich pre jednotlivé pojmy? Je známe, že o futbal sa zaujíma veľké množstvo ľudí a že všetci z nich poznajú také odborné termíny ako *rozohrávač*, *krajný obranca*, *stredová trojica*, resp. *stredová formácia*, ale predsa je pravdepodobné, že istá časť čitateľov novín tieto termíny nepozná. A možno preto obchádzať v novinách takéto odborné termíny?

Akokoľvek rozšírená je športová, špeciálne futbalová terminológia, predsa ju nemožno porovnávať so spoločensko-politickou terminológiou, s jej funkciou v našom živote i s jej miestom v novinách. Jedna vec je však medzi nimi spoločná: predpokladá sa jej znalosť vo veľmi širokom okruhu ľudí, takže jednotlivé termíny netreba vysvetľovať.

Je zaujímavé, že niektoré odborné termíny fungujú dosť spoľahlivo aj vtedy, keď ich presný význam je známy iba úzkemu kruhu odborníkov. Ako príklad môžeme uviesť názov *mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec*: i keď nevieme presne, prečo je ten veľvyslanec mimoriadny, nijako zvlášť nás to nezaráža a pokladáme ho za úplne riadneho, normálneho veľvyslanca. Na druhej strane sú však termíny, ktorých význam je práve dôležitejší ako podoba: netreba vynakladať ani veľa úsilia na to, aby sme našli veľmi rozdielne výklady slov *sloboda*, *demokracia*, *socializmus*, a to v nie takej dávnej minulosti aj v našich novinách. Pri takých prvkoch spoločensko-politickej terminológie kladíme dôraz na ich správny význam a teda aj na vysvetľovanie správneho významu. Pri iných termínoch z tejto oblasti je však zrozumiteľnosť daná situáciou, často aj kontextom, v každom prípade však skutočnosťou, že sa nimi pomenúvajú fakty z nášho spoločenského života.

Iná situácia je pri odborných termínoch z oblasti techniky, ekonomiky a prírodných vied. I keď sú vedomosti z týchto oblastí dosť rozšírené, predsa len nemožno predpokladať, že každý čitateľ novín vie, čo je to *hydraulický otočný nakladač*, *čistiaca linka*, *prioritná stavba*, *subdávateľský podnik*, *limit novozačínanej výstavby*, *realizovaný výkon*, *príspevková organizácia*, *rozvojový zámer*, *redistribúcia zdaneného zisku* a pod. Pritom nejde ani tak o cudzie slová, ktoré sa v takýchto termínoch často vyskytujú, ako o špecializovaný význam aj domácich slov a slovných spojení. Inými slovami: aj keď vieme, čo je to *príspevok* a *organizácia*, ešte si nemusíme jednoznačne a správne vysvetľovať spojenie *príspevková organizácia*.

Z týchto vlastností termínov uvedeného druhu vyplýva pre noviny požiadavka nepoužívať odborné termíny v takej miere, aby sa znížila zrozumiteľnosť. Tým nechceme povedať, že by sa nemali vôbec používať. Veď bez takýchto termínov, ako sme už zdôraznili, nemožno sa jednoducho zaobiť. Ale treba vedieť (a v štylistikách sa uvádzajú rozličné spôsoby), ako takýto menej zreteľný termín priblížiť čitateľovi, sprístupniť a umožniť aspoň jeho približné pochopenie.

Okrem toho treba z hľadiska využívania odborných termínov v novinách rozlišovať žurnalistické spracovanie odbornej témy od „odbornického“ spracovania. V prvom prípade píše napr. o výrobe televízorov novinár, podáva iba základné, nevyhnutné odborné informácie a používa pritom iba najpotrebnejšie termíny, v druhom prípade referuje o spoločensky závažnom probléme zo svojho okruhu odborne vzdelaný a rozhladený odborník. Aj takéto informácie, resp. články sú v novinách potrebné, no zdá sa, že by bolo treba viac dbať na ich prístupnosť širšej verejnosti.

V oboch prípadoch však pokladáme za prirodzenú požiadavku používať odborne i jazykovo správne termíny. Možno povedať, že aj novinári aj do novín píšuci odborníci si túto požiadavku uvedomujú a používajú vcelku jazykovo správne termíny. Netreba zdôrazňovať, že táto skutočnosť má neobyčajný vplyv aj na zvyšovanie jazykovej kultúry u čitateľov novín.

Jedným zo spôsobov, ako dosiahnuť isté uvoľnenie z terminologickej preťažnosti, je používanie rovnoznačných termínov, prirodzene, ak jestvujú, alebo využívanie hovorových, teda nie celkom odborných názvov. Možno to je však len v novinársky spracovaných útvaroch, teda nie v príspevkoch odborníkov. Ide o také prípady ako *škodovka* namiesto *Automobilové závody v Mladej Boleslavi*, *odeváci* namiesto *pracovníci národného podniku Odeva*. Takéto striedanie názvov je veľmi časté v informačných príspevkoch, napr. hovorí sa o *kríze na Strednom východe*, ale popri tom aj o *stredovýchodnej kríze*. Niekedy sa uvádza plný názov *konferencia šéfov štátov a vlád*, ale popri tom aj *konferencia na najvyššej úrovni* a veľmi často jednoducho *summit*. (Kratšie podoby možno veľmi výhodne využiť v titulkoch).

Zdá sa, že takéto skrátené podoby sú účinnejšie, a preto aj obľúbenejšie. Ak sa napr. namiesto opisu *hlásateľa nového modelu socializmu* použije pomenovanie *modelár*, má to výhodu nielen pre svoju krátkosť, ale aj (ba azda predovšetkým) pre svoj ironický podtext. Podobne z opisu *stúpenci teórie postupných (graduovaných) zmien* vznikol názov *gradualisti*. Ironický odtienok je aj v názve *antikomunizmológia* pre teóriu boja proti komunizmu. Názorné a úderné sú aj názvy *obrodár*, *obrodenec*, *obrodista*, ktoré sa vyskytujú popri sebe ako varianty.

I keď takéto slová nemožno pokladať za odborné termíny vo vlastnom

zmysle, predsa treba na ne klásť temer také požiadavky ako na termíny: majú byť významovo priezračné (tým sa len zvyšuje ich ironický podtext), jednoznačné a slovotvorne správne. Treba povedať, že uvedené slová (i mnohé iné, ktoré sme nespomenuli) vyhovujú týmto požiadavkám a tým len potvrdzujú, že slovenčina je dnes na takej úrovni, že každému používateľovi poskytne všetko, čo pre svoje vyjadrovanie potrebuje.

A napokon treba povedať, že aj takáto jazyková „tvorivosť“ má nepochybne pedagogický význam pre zvyšovanie jazykovej kultúry, lebo ukazuje cestu k dokonalému ovládaniu rodného jazyka a jeho vyjadrovacích prostriedkov.

HLASY O SLOVE

„Rád prednášam, ale iba keď ma nikto nepočuje. To mi dobre robí.“

Aké milé, že sa žiak pri polarizácii povinností a osobných záľub vyzná — hoci výnimočne — aj z lásky k umeleckému slovu. A to dnes, keď komunikačné prostriedky ponúkajú toľko možností na citové vyžitie.

Prednes — večne živá téma vyrastajúca z koreňov starovekej kultúry. Nechtiac sa vraciam do študentských čias, hľadám niť do minulosti, spoločné vzťahy k umeleckému slovu a kultúre jeho prednesu. Estetické kritériá na prednes boli iné ako dnes, ale memorovali a recitovali sme veľa. Z povinnosti, ale aj z vlastného záujmu, na hodinách literatúry a cudzích jazykov, v samovzdelávacom krúžku, kde si našli miesto i pokusy o vlastnú tvorbu. Vtedy tiež, pociťujúc, že „nám to dobre robí“, učili sme sa naspamäť veľa z klasiky a súčasnej tvorby, prepisovali sme si do zošitov básnické zbierky, lebo korunky neboli. (Dodnes opatrujem takéto „vydanie“ Haľamovej Daru.) Za dlhé školské roky osvojil si žiak širokú škálu literárnych ukážok od nenáročných veršikov po novodobú tvorbu. To podstatne prispievalo do vzdelávacieho fondu žiaka, ktorý poznával básnika v konfrontácii jeho diela s inými autormi. No nie je to iba literárnoestetický aspekt, čo formuje vzťah k umeleckému slovu a jeho interpretácii. Nie menej účinne sa pritom rozvíja bohatý rečový fond žiakov, zmysel pre jazykové čítanie so všetkými jeho jemnosťami. Ludová slovesnosť — studnica reči živej i umelá tvorba sprevádzajúca človeka po celý život, sú mu radcom a tešiteľom.

I keď v otázke prednesu v súčasnej dobe majú dominantné postavenie osobné záľuby žiakov, ich podnecovateľom a pestovateľom by mala byť škola. Preto naďalej s dôverou hľadáme na učiteľovo majstrovstvo, jeho pomoc v poznávaní umeleckého slova, v objavovaní tajomného rozmeru interpretácie.

ktorý nemožno náležite vysloviť ani v učebných osnovách, ani v učebnici, ale možno ho cítiť, ako cítime spätosť medzi pojмами matka a materinský jazyk. Ak sa nám takto podarí chápať aj súťaž v umeleckom prednese, nebude to akcia niekoľkých nadšencov, ale všetkých žiakov, i tých, ktorí recitujú len na vlastné potešenie alebo na radosť najbližších.

Ide o to, aby poézia nezdobila náš stôl iba v dňoch sviatočných, ale bola chlebom každodenným.

LENKA DEDINSKÁ

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu E. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalínovej a M. Urbančoka.¹

hunienky — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „súkenné nohavice“. Napriek tomu, že máme iba jediný doklad — jeho autorom je J. Horák —, myslíme, že ide o slovo, ktoré nemá znaky nespisovnosti. Pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné zriedkavé slovo.

Poznámka. V SSJ sa zrejme nedopatrením J. Horákovi ako autorovi pripisujú spojenia *biele*, *belasé hunienky*. V spomínanom doklade sa píše o belavých hunienkach.

húpať, húpať sa — SSJ uvádza ako krajové slovo vo význame „hojdať, sa“. Podľa koncepcie SSJ to značí, že ide o nespisovné slovo.² Myslíme však, že hodnotenie slova *húpať, húpať sa* ako krajového nevystihuje situáciu objektívne.³ Z dokladov vidieť, že sa na jeho kraiovú viazanosť nedá usudzovať ani podľa pôvodu autorov (pozri poznámku číslo 3). Najprimeranejšie je sloveso *húpať, húpať sa* v uvedenom význame ozna-

¹ Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

² Pozri Informácie pre používateľov slovníka, SSJ I, str. XII, § 41.

³ Ani podľa nárečového materiálu, ktorý je v JÚ SAV, nemožno hovoriť, žeby sloveso *húpať, húpať sa* bolo pre niektorú súvislú oblasť typické. Jeho výskyt, ako sa to ukazuje na mape, je skôr sporadický.

čiť v slovníku skratkou nespis. (= nespisovné slovo) a odporúčať namiesto neho spisovný ekvivalent *hojdať*, *hojdať sa*.⁴ Rovnako v príslušnom význame hodnotíme aj slová *húpací*, *húpačka*, *húpavý* a *hupkavý*.

hurka — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „jaternica“. Myslíme, že ide o natolko známe slovo, že je primerané pokladať ho za spisovné, a to hovorové.

hurtácky — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „prudký, hrmotný, hurtovný“. Doklady máme od Gráfa. Myslíme, že prídavné meno *hurtácky* je primerané hodnotiť ako spisovné, expresívne a zriedkavé slovo.

hurtovnica — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „drevená debna na kolieskach, slúžiaca obyčajne za detský vozík“. Nárečový pôvod tohto slova sa nám celkom bezpečne overiť nepodarilo. Ale ak slovo *hurtovnica* aj má nárečový pôvod, je na úrovni pomenovania reálie, na ktorú v slovenčine iný výraz nemáme. Okrem toho je to slovo utvorené ústrojne a nijaké formálne znaky nespisovnosti nemá. Pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné expresívum. Na základnú podobu *hurtovnica* máme doklady iba od Rázusa (z knihy *Maroško*). Na zdrobneninu *hurtovníčka* máme doklad od Hečku.

húsenka — SSJ uvádza ako knižné zastarané slovo. O primeranosti tohto hodnotenia treba právom pochybovať. Doklady, ktoré máme k dispozícii, ukazujú, že nejde o staré slovo — máme doklady aj z rokov okolo roku 1950. Podľa našej mienky je jasné, že príčinou, pre ktorú slovo *húsenka* zo spisovnej reči vypadlo, nebola zastaranosť, ale hodnotenie z hľadiska spisovnej normy. Je teda primerané uvádzať ho v slovníku ako nespisovné slovo menším typom a jeho spisovný ekvivalent *húsenica* polotučne.

huškať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „popudzovať proti niekomu, huckať“. Na toto sloveso máme doklady od F. Kráľa, Ondrejova a Tatarku. Myslíme, že so zreteľom na jeho zvukomalebný základ je primerané pokladať ho za spisovné zriedkavé slovo.

hušták — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „periféria mesta, predmestie“. Doklady máme od Vajanského, Laskomerského, Šrobára a jeden doklad je z odbornej historickej literatúry.

⁴ Takéto stanovisko je napr. v Jazykovej poradni I, str. 57, v Kultúre slova I, 1967, str. 349 a v Kultúre slova II, 1968, str. 43.

Podľa zbežného prieskumu sme zistili, že by slovo *hušták* bolo primeranejšie pokladať za spisovné, a to zastarané. Pri tomto hodnotení vychádzame z toho, že pôvodný význam slova *hušták* už zanikol a samo slovo — tam, kde sa ešte používa — už funguje iba ako miestny alebo chotárny názov, resp. má iný, pozmenený význam.

hútká — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „premýšľanie, myšlienka, názor“. Zo starších autorov máme na toto slovo doklady iba od Timravy. To by označenie v SSJ podopieralo. Máme však aj dva novšie doklady od Topol'skej a Jesenskej. Myslíme preto — a dôvodom je aj to, že slovo *hútká* nemá formálne znaky nespisovnosti —, že ho možno hodnotiť ako spisovné, trochu expresívne a zriedkavé.⁵

hútor — SSJ uvádza nespisovné, nárečové slovo s významom „rozprávanie“. So zreteľom na sloveso *hútoriť*, ktoré SSJ uvádza ako spisovné hovorové žartovné slovo, pokladáme za primerané rovnako hodnotiť aj slovo *hútor*.

Poznámka. Ako ukazujú doklady, slová *hútor* a *hútoriť* sú expresívne. Do príslušných kontextov by sa hodili napr. synonymá *džavot*, *džavotať*. Príklad: *Náš malý mraučiak, ktorý ešte vždy nespí, využije mlčanie, otvára ústa, a ako hútori, tak hútori.* (Bešeňovský)

hvízdačka — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „hvízдание“. V našom materiáli máme na toto slovo iba jediný doklad od Dobšinského: „*Stoj, mlynár, nie sú tvoje peniaze, ale toho, kto si ich vyhrá.*“ „A ako?“ „*Nuž na hvízdačky!*“ A čert hneď zahvzdol. Z uvedeného dokladu vidieť, že spracovanie slova *hvízdačka* v SSJ je neadekvátne z niekoľkých hľadísk. Po prvé myslíme, že ide o spisovné, a to zriedkavé slovo. Po druhé: pred výkladom sa malo uviesť, že sa slovo *hvízdačka* vyskytlo v spojení *na hvízdačky*. A po tretie: namiesto výkladu v SSJ by bol vhodnejší takýto výklad: „preteky v písaní, vo hvízdaní“.

hvízdák — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s dvoma významami: 1. svišť; 2. predný zub, rezák. Myslíme, že prvý význam, ktorý je dobre doložený aj z odbornej literatúry, treba pokladať za spisovné neterminologické synonymum slova *svišť*. Druhý význam, na ktorý máme iba jediný doklad od Kukučina, možno pokladať za nárečový. Tak by sme hodnotili aj význam „diera po vypadnutom prednom zube pri

⁵ V slovníku A. Jánošíka — E. Jónu sa slovo *hútká* uvádza ako spisovné so zriedkavým výskytom.

dobytku“, na ktorý máme doklad tiež iba od Kukučina (v SSJ sa tento význam nezachytáva): *No Krt nepozoruje nič; len zuby chce jej (krave) vidieť, i roztvára jej hubu. Hľa, jeden zub chybuje. To priviedlo Krta k rozvahe. „Tu má hvizdáka,“ riekol predavačovi.* Ďalší význam „kto piska, piskajúci“ (ani ten sa v SSJ nezachytáva), na ktorý máme dva doklady, by sme hodnotili ako spisovný. Uvádzame doklad od Hronského: *Deti vypiskujú na prstoch, až tak reže hvizd do vzduchu, a všetci títo hvizdáci dvíhajú pritom jednu nohu.*

hvizgot — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „hvizdot, hvizďanie“. V našom materiáli máme na toto slovo doklady od Bottu, Sládkoviča, Timravy, Hronského a Topoľskej. Už „rozloženie“ autorov ukazuje, že o nárečovosti tohto slova treba pochybovať. Je síce pravda, že v spisovnej reči chýba sloveso *hvizgať*, ale inak je pár *hvizgot* — *hvizdať* analogický párom *vrzgot* — *vrždať*, *praskot* — *prašťať*, *treskot* — *trešťať* a pod.

hvozď — SSJ uvádza ako knižné slovo s významom „veľký hustý les“. Máme naň štyri doklady (Slovenské pohľady z r. 1925, Roy, Švantner a jeden doklad je z novšej odbornej literatúry). Podľa našej mienky je *hvozď* staré slovanské slovo, ktoré sa v slovenčine ako apelatívum nedochovalo. Je to zabudnuté slovo. Ostalo iba v niektorých miestnych a chotárnych názvoch. Doklady, ktoré sme uviedli, treba hodnotiť ako novšie prevzatie z češtiny.

Poznámka. Pravda, slovo *hvozď*, *hvozdzik* vo význame „klinec, klinček“ v niektorých slovenských nárečiach jestvuje aj ako pomenovanie rastliny (pozri. napr. heslo *hvozď* v Káľalovom slovníku).

hyš, hyšta — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové citoslovčia, ktoré sa používajú pri odháňaní hydiny. Napriek tomu, že doklady máme iba od Hviezdoslava, by sme slová *hyš*, *hyšta* hodnotili ako spisovné práve preto, že ide o citoslovčia.

hyškať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „odháňať, durieť (obyč. citoslovcom *hyš*)“. Sloveso *hyškať* je odvodené od citoslovca *hyš*, o ktorom sme vyslovili mienku, že ide o spisovné slovo. Preto rovnako hodnotíme aj sloveso *hyškať*. Doklady máme od Kukučina a Hviezdoslava.

chabrač — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové pejoratívne slovo s významom „chudoba, bedač; zberba, chamrad“. Pretože ide o slovo so silnou expresívnosťou, pokladali by sme ho za spisovné i napriek tomu, že doklady máme iba od Vajanského.

chabrať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové pejoratívne slovo s významom „brať, chamtiť“. Je to silne expresívne slovo, a preto pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné. Doklady máme od Hečku a Tatarku.

Poznámka. V čase koncipovania prvého dielu SSJ neboli k dispozícii doklady na zvrtnú podobu *chabrať sa* v dvoch významoch: 1. *chabrať sa* = dvíhať sa hore (napr. zo zeme, z postele); 2. *chabrať sa* za niečím = hrabať sa, driapať sa za niečím. Aj táto zvrtná podoba je silne expresívna a v oboch významoch by sme ju pokladali za spisovnú.

chabrzdie — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „neužitočné rastlinstvo, burina“. Napriek tomu, že máme doklady iba od Hečku, pokladali by sme toto slovo za spisovné (a zriedkavé) so zreteľom na expresívne hláskové zloženie.

Akého pôvodu je slovo krčma

SIMON ONDRUŠ

Slavisti, ktorí sa týmto slovom zaoberali v štúdiách alebo v etymologických slovníkoch, pokladajú nemecké krajové slovo *Kretscham* „Wirtshaus“ buď za prevzaté od Slovanov, alebo sa o vzťahu medzi všeobecným slovanským *krčma* a oblastným nemeckým *Kretscham* vôbec nezmieňujú.¹

Slovanský pôvod nemeckého krajového *Kretscham* s hláskovými obmenami *Kretschem*, *Kretschme* jednoznačne uznávajú aj nemeckí badatelia. H. H. Bielfeldt v článku *Výpožičky z rozličných slovanských jazykov v slovnej zásobe novohornonemeckého spisovného jazyka*, ktorý bol uverejnený v *Zvestiach Nemeckej akadémie vied* r. 1965, dokazuje, že dolnonemecké *Kretscham* bolo v 12. storočí v oblasti hornej Saaly a horného Mainu prevzaté od Lužičanov. Tento Bielfeldtov výklad kladne prijíma aj dvadsiate vydanie etymologického slovníka nemčiny *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* z r. 1967 od autorov Klugeho a Mitzku.

¹ V našom časopise sa o slove *krčma* zmieňuje V. Uhlár v článku *Hostince, krčmy, furmanské krčmy a ubytovacie hostince*, KS, 4, 1970, 149–153.

1. Slovo *Kretscham* s hláskovými obmenami má v nemčine zemepisne obmedzený, krajový, oblastný ráz. Známe je iba na tej oblasti nemčiny, ktorá bola v úzkom dotyku so slovanskými jazykmi, resp. nárečiami. Ako v spomínanom článku ukázal Bielfeldt, šírilo sa od 12. storočia v oblasti hornej Saaly a horného Mainu na ostatné dolnonemecké územie, do Pomoranska a Pruska. Ostatné západné a južné oblasti nemeckého jazyka toto slovo nepoznajú.

Naproti tomu na území slovanských jazykov je slovo *krčma* v náležitých hláskových obmenách všeobecne rozšírené. Poznajú ho všetky slovanské jazyky bez ohľadu na to, či susedia alebo nesusedia s nemčinou.

2. Slovanské jazyky zdelili slovo *krčma* z predhistorickej doby, z praslovančiny. Svedčia o tom dve okolnosti. Po prvé: Slovo *krčma* je v slovanských jazykoch doložené od najstarších čias. Po druhé: V slove *krčma* majú slovanské jazyky pravidelné, historickému hláskoslovnému vývinu zodpovedajúce striednice za praslovanské slabičné *r*.* Pre názornosť stačí uviesť hláskovú podobu slova *krčma* a hláskovú podobu slovesa *křmiť* v jednotlivých slovanských jazykoch:

slovensky	<i>krčma</i>	<i>křmiť</i>
česky	<i>krčma</i>	<i>krmiti</i>
hornolužicky	<i>korčma</i>	<i>kormič</i>
dolnolužicky	<i>kjarčma</i>	<i>kjarmiš</i>
poľsky	<i>karczma</i>	<i>karmić</i>
ukrajinsky	<i>korčma</i>	<i>kormyty</i>
bielorusky	<i>karčma</i>	<i>karmić</i>
rusky	<i>korčma</i>	<i>kormit</i>
bulharsky	<i>krăčma</i>	<i>kărmja</i>
macedónsky	<i>krčma</i>	<i>krmi</i>
srbsko-chorvátsky	<i>krčma</i>	<i>krmiti</i>
slovinsky	<i>krčma</i>	<i>krmiti</i>

Keby slovo *krčma* nebolo domáce, slovanské, ale prevzaté z nemčiny, nemalo by také isté pravidelné striednice ako ostatné slová obsahujúce striednice za praslovanské slabičné *r*.

3. Nielen v slovenčine, ale aj v ostatných slovanských jazykoch má slovo *krčma* pomerne bohaté odvodeniny. Naše *krčmár* má zodpovedajúce podoby vo všetkých slovanských jazykoch. Sloveso *krčmáriť* má tak tiež obdoby v ostatných slovanských jazykoch.

*) Z technických príčin neoznačujeme slabičné *r* bežným spôsobom, t. j. s krúžkom pod písmenom, ale iba čiaročkou. (Pozn. red.)

Naproti tomu *Kretscham* je v nemčine, presnejšie v dolnonemeckých nárečiach, izolované, nemá nijaké odvodeniny ani zloženiny.

4. Slovo *krěma* a jeho odvodeniny sú u Slovanov pomerne bohaté členené aj významovo. V južných slovanských jazykoch slovo *krěma* neoznačuje iba jednoduchý dedinský hostinec, ale znamená aj nachovanie, pohostenie, počastovanie, oldomáš. V starej ruštine, resp. v ruskej cirkevnej slovančine označovalo aj silnú poživenu, silný nápoj, ale aj nádobu na pitie vína. Slovesná odvodenina *krěmárit*, resp. kratšia podoba *krěmit* neznamenalala iba „byť krěmárom“, ale aj „kupčiť, úžerničiť, kšeftáriť, klamať“. Tento diferencovaný význam je doložený už v starých slovanských pamiatkach. Naproti tomu v dolnej nemčine slovo *Kretscham* označuje tak ako v západoslovanských jazykoch iba jednoduchú krěmu.

Uvedené zemepisné, hláskové, slovotvorné a významové dôvody hovoria veľmi jednoznačne za to, že Slovania neprevzali slovo *krěma* od Nemcov. Naopak, severní, dolní Nemci prevzali slovo *Kretscham* od Slovanov, konkrétne od Lužičanov.

Akého pôvodu je teda slovanské slovo *krěma*?

Pre slavistiku je toto slovo doteraz dosť ťažkou záhadou. Väčšina slovanských etymologických slovníkov ho hodnotí ako temné, nejasné, neisté ap. Staré spájanie s osmanskotureckým *chardž* „výdavky, trovy“ (z arabčiny) odmietol už Miklosich a po ňom aj Berneker. Od čias Miklosicha ho podaktorí spájajú s krěahom. Tým sa však iba nahrádza jedna neznáma druhou, lebo ani pôvod slova *krěah* nie je jasný. Ostatné pokusy, napr. spájanie s bulharským slovesom *kărkam* „hlasno jem, pijem, sŕkam“ (Mladenov), so slovami *krč / klč*, *krčovať / klčovať* (Potebnja) majú čisto špekulatívny ráz, neopierajú sa o nijaké pozitívne zistené významové obdoby.

Už v predchádzajúcich príspevkoch sme ukázali, že najlepší spôsob, ako prísť na stopu zrodu slova, je zisťovať, ako vzniklo slovo rovnakého alebo blízkeho významu v iných jazykoch.

Pri štúdiu gréckej slovnej zásoby zisťujeme, že od slovesa *trefein* „chovať, kŕmiť“ je odvodené *trofeion* „miesto, kde sa možno nachovať, nakŕmiť, požiť“. Ešte preukaznejší príklad dáva grécke *kape* „krmivo, poživina za jasľami, resp. jasle s potravou“, od ktorého je odvodené *kapeleia*, *kapeleion* „krěma“.

Tieto (a ďalšie) príklady na odvodzovací postup „kŕmiť“ → „pokrm, poživina, potrava“ → „miesto, kde sa možno požiť“, nachovať, nakŕmiť“ nás plne oprávňujú predpokladať, že staré slovanské slovo *krěma* malo pôvodný význam „miesto, kde sa možno požiť“, nachovať, nakŕmiť“ a že bolo odvodené od slovesa *krěmiti* „kŕmiť“.

Tak ako grécke sloveso *trefein* neznamenalalo iba „kŕmiť“, ale aj „spravovať, viesť“, obdobne aj slovanské, resp. praslovanské sloveso *krěmiti*

malo obidva významy. Miklosich vo svojom staroslovienskom Lexicone uvádza *kr7miti* trefein, alere, čiže „kŕmiť, chovať, živiť“, ale aj *kr7miti* kybernai, gubernare, čiže „spravovať, viesť, riadiť“. Obdobne aj a-kmeňové podstatné meno *kr7ma* znamenalo trofe, cibus, čiže „poživeň, potravu“, ale aj gubernaculum, resp. ia-kmeňové *kr7m'a* trofé, cibus, čiže „poživeň“, ale aj gubernatio, čiže „spravovanie, vedenie, riadenie“.

Od základného slovesa *krmiti* bolo odvodené *krměč-*, ktoré je v „druhom“ význame „spravovať, spravovanie“ zachované v staroslovienských slovách *kr7měčij6*, *kr7měč6nik7* „správca, gubernátor“, *kr7měč6stviye* „spravovanie, riadenie“, *kr7měčaja* (kniga) „kniha o spravovaní (cir-kvi)“, codex iuris canonici.

Významový a odvodzovací paralelizmus „kŕmiť, chovať“: „spravovať, viesť“ pri praslovanských slovách *k7miti*, *k7ma*, *k7mja* nás vedie k názoru, že aj odvodenina *krměč-* mala nielen „spravovací“ význam, ale aj „vyživovací“ význam, a to v podobe *krměča*, ktorá od pôvodného významu „poživeň, pokrm“ prešla k miestnemu významu „miesto, kde sa možno „poživiť“, nakŕmiť“. Ešte v predhistorickej dobe sa v slove *krměča* prešmykli spoluhlásky *m-č* na *č-m*, a tak z pôvodnej podoby *krměča* vznikla historicky zachovaná podoba *krěčma*. Práve toto prešmyknutie poradia spoluhlások spôsobilo, že genetický výklad tohto všeobecne slovanského slova robí veľké ťažkosti.

O významovom odvodzovacom postupe „kŕmiť, nachovať“→„pokrm, poživeň“→„miesto, kde sa možno nachovať, „poživiť““ svedčí okrem gréckych príkladov *trefein* — *trofeion*, *kape* — *kapelaia*, *kapeleion* (pozri vyššie) aj naše slovanské slovo *jasle*, ktoré je odvodené od koreňa *ěd-* (*sl*) „jesť, jedivo“.

Výkladom slova *krěma* od slovesa *kŕmiť*, totiž odvodením *krměča* > *krěčma* s pôvodným významom „pokrm, poživeň“ sa stáva jasnejšou aj významová členitosť slova *krěma* v južných a východných slovan-ských jazykoch, t. j. jeho význam „nachovanie, počastovanie, pohostenie“ u južných Slovanov a význam „silná poživeň, silný nápoj“ v starej ruštine. Tieto významy sú totiž staršie. kým lokálny význam „miesto, kde sa možno nachovať, požiť“, teda „krěma“ je druhotný, mladší. Západoslovanské jazyky zachovali iba tento druhotný, lokálny význam, preto aj prevzaté dolnonemecké *Kretscham* označuje iba krěmu.

Slovenské ekvivalenty českých činitel'ských mien na -l

(Príspevok k česko-slovenskému slovníku)

ŠTEFAN PECIAR

Jedným zo slovotvorných typov, ktoré sú charakteristické pre češtinu, ale sú cudzie slovenčine, sú činitel'ské mená s príponou -l typu *breptal*, *plácal*, *žvanil*, *břídil*. V češtine sa činitel'ské mená tohto typu bežne tvoria najmä z nedokonavých slovesných základov na -a- (model *breptati* — *breptal*) alebo na -i- (model *žvaniti* — *žvanil*). Označujú osoby, zriedka aj iné bytosti podľa ich nápadnej činnosti, ku ktorej majú sklon. Sú zväčša familiárneho, často pejoratívneho zafarbenia.¹ *Slovník spisovného jazyka českého* zaraďuje väčšinu z nich do tzv. obecnej češtiny (lexikografická skratka *ob.*), t. j. do oblasti hovorových výrazových prostriedkov s expresívnym zafarbením, ktoré sa hodnotia ako nespisovné alebo sú na okraji spisovného jazyka. Priezviská tohto typu, ktoré sú v češtine pomerne časté a pre češtinu charakteristické, tvoria sa aj z dokonavých slovesných základov: *Dokoupil*, *Dokulil*, *Povejšil*, *Vychodil*, *Zlámal*, *Zmeškal* a pod.

V slovenčine sa podstatné mená tohto typu netvoria a pociťujú sa ako cudzie. Preto nás môže zaujímať otázka, aké výrazové prostriedky slovenského jazyka zodpovedajú českým činitel'ským menám uvedeného typu. Odpoveď na túto otázku si musia ujasniť všetci tí, čo prekladajú z češtiny do slovenčiny, ďalej slovenskí jazykovedci, ktorí sa zaoberajú problémami jazykovej správnosti a jazykovej kultúry, a predovšetkým lexikografi, ktorí koncipujú česko-slovenský slovník.

Z hovorového, silno expresívneho charakteru českých činitel'ských mien s príponou -l vyplýva, že českým podstatným menám tohto typu budú v slovenčine najlepšie zodpovedať mená osôb (prípadne aj iných bytostí) utvorené zo slovesných základov, najmä expresívnych, niektorou z tých prípon, ktoré slovu dodávajú citové zafarbenie, robia ho expresívnym.

Najcharakteristickejšie expresívne prípony, ktorými sa v slovenčine tvoria mená osôb zo slovesných základov, sú prípony -j(-aj), -oš, -oň, -úň, -áň, -o(-ko). Pravda, expresívne zafarbenie môžu mať aj mená osôb s inými príponami, čo do expresivity neutrálnymi, ako sú -ák / -iak, -č / -áč, -ec, -an, ak sú spojené s expresívnym základom. Tento základ môže byť slovesný alebo menný. Silné expresívne zafarbenie majú v slo-

¹ Porov. *Tvoření slov v češtině 2*, Praha 1967, 86.

venčine aj pomenovania mužských i ženských osôb (alebo iných bytostí) s príponou *-dlo*, ako napr. *táradlo*.

Slovenské ekvivalenty českých činiteľských mien na *-l* treba teda hľadať predovšetkým medzi menami osôb utvorených niektorou z uvedených prípon. Ako uvidíme na konkrétnych príkladoch, neraz existujú dva i viaceré synonymné výrazy zodpovedajúce českým pomenovaniám osôb s príponou *-l*. Pravda, aj v češtine majú mnohé z činiteľských mien na *-l* synonymné pomenovania s inou príponou alebo aj s iným základom. Je prirodzené, že sa činiteľské mená tohto typu — podobne ako iné výrazové prostriedky — netvoria vždy v oboch našich jazykoch z tých istých základov. Z tohto hľadiska zatriedime náš materiál² do dvoch skupín. Najprv si povšímneme také pomenovania, ktoré majú v češtine i v slovenčine rovnaký základ. Sú to napríklad tieto výrazy:

čes.

sloven.

babral / *babrák* / *babra* (m. i ž.);
synonymá: *packal*, *patlal*, *pip-
lal*, *nešika*, *fušer*

babrák, *babroš* (žen.
babra, *babraňa*); synonymá:
fušer; *tarbák*, *nemotorník*

fňukal (zdrob. *fňukálek*, žen. *fňu-
kalka*); synonymá: *kňoural*, *sku-
hral*

fňukáč (zdrob. *fňukáčik*), zried. i
fňukadlo (Jes-á) i *fňuko*
(Ráz.-Mart.) — človek, ktorý
často plače, fňuká, ponosuje
sa (najmä o dieťati)

hrabal

hraboš, zried. i *hrabáč* (Vaj.);
synonymá: *hrabivec*, *chamtivec*

hafal / *hafáč* / *hafák* / *hafan*

havkáč, det. *havo*, *havko* (= pes)

chrchlal / *chrchloun*

chrchliak, *chrchloš*

chvástal / *chvastoun*

chvastuň, *chvastoš*, zried. i *chvas-
toň*

škrabal / *škrabák* (zdrob.
škrabálek); synonymum
1. *pisálek*; 2. *drápal*, *mazal*

1. *škrabák* (zdrob. *škrabáčik*); sy-
nonymum *písačkár*; 2. *škra-
boš* (SSJ neuvádza) — kto má
neúhladné písmo

vrtal / *vrták*; synonymum
rýpal (ob. *rejpál*)

vrták — človek, ktorý všetko kri-
tizuje, s ničím nie je spokojný

² Opierame sa o *Slovník spisovného jazyka českého I—III* (a-u), Praha 1960—1966 a o *Slovník slovenského jazyka (SSJ) I—VI*, Bratislava 1959—1968. Podľa SSJ používame i skratky autorov.

blouznil (zdrob. blouznílek); synonymá: blouznivec, snílek, nadšenec, fantasta	blúznivec; synonymum rojko
hýřil (ob. hejřil); synonymá: marnotratník, prostopašník, světák, zhýralec	hýrivec; synonymá: tahtikár, már- notratník, sveták, lump, lum- pák
šidil; synonymum podvodník	šudiar / šudier; synonymá: ošme- kár, klamár, podvodník
slidil / slidič	sliedič; synonymum špehún
patolizal (zdrob. patolizálek); synonymá: podlézač, přísluho- vač, lokaj, pochlebník, nohsled	pätolizač; synonymá: pochlebovač, podlizač, lokaj
darmodal / darmodej	darmodaj

Iba výrazy *šibal* (čes. i sloven.) a *všadebol* (čes. *všudybyl*) majú aj v slovenčine podobu na *-l*, ale koncové *-l* nie je v nich slovotvornou príponou, keďže sa už nepocituje súvislosť výrazu *šibal* so slovesom *šibať*³ a výraz *všadebol* je zloženina príslovky *všade* a nepravidelného tvaru slovesa *byť* — *bol*.

Osobitne si treba povšimnúť také prípady, v ktorých proti českému činiteľskému menu s príponou *-l* stojí slovenské činiteľské meno s rovnakým (alebo zdánlivo rovnakým) základom, ale s odlišným významom. V takýchto prípadoch, rozumie sa, nejde o ekvivalenty. Napríklad českému expresívnemu pomenovaniu *bumbal*, *bumbálek* (= pijan) nezodpovedá slovenské *bumbaj* (= hlúpy človek, trulo), ale mu skôr zodpovedá výraz *logaj*, ktorý je miernejší ako silne pejoratívne *ožran*. Českému expresívu *chrápal* (= spáč, ospanlivec) nezodpovedá slovenské substantívum *chrápač*, ktoré podľa SSJ má iba význam „človek, ktorý pri spaní chrápe“. Za ekvivalent českého *chrápal* možno však pokladať slovenské *drichmáč* (žen. *drichmaňa*) alebo *spachtoš*. Českému *skuhral* (synonymá: *kňoura*, *kňoural*, *fňukal*) skôr zodpovedajú slovenské výrazy *fňukáč*, *ufňukanec*, alebo aj *mraučiak* / *mravčiak* (o často plačúcom dieťati) ako *skuhroš*, *skuhrák*, *skuhroň*, *skuhravec* (s významom „lakomec, skupáň“).

Oveľa početnejšie ako prvá skupina sú také situácie, že slovenské výrazy zodpovedajúce českým činiteľským menám na *-l* majú nielen od-

³ O etymologickej súvislosti substantíva *šibal* so slovesom *šibať* pozri V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 498.

lišnú príponu, ale aj iný základ ako ich české ekvivalenty. Najmarkantnejšie to vidieť na bohatom synonymickom rade expresívnych pomenovaní človeka, ktorý veľa, často a rád hovorí, spravidla nerozvážne, nerozumne. Čeština má na takéhoto človeka napríklad tieto pomenovania s príponou *-l*: *brepťal/-bťal*, *kecal*, *plácal*, *tlachal*, *žvástal*, *žvanil* (zdrob. *žvanílek*), *klábošil*, zmiernené *brebentil* (žen. *brebentilka*), zhrub. *blafal* a vulg. *cancal*; s inou príponou *mluvka*. V slovenčine sa v rovnakom význame používajú výrazy *tárač*, *táraj*, *táradlo* (zried. i *taran* a *tarandák*), *trepaj*, *trepák*, zmiernené *rapoták* / *rapotáč* (žen. *rapotačka*, *rapotaňa*), hrubé *dristač* (SSJ neuvádza). Ani jeden z nich nemá spoločný základ aspoň s niektorým z uvedených českých pomenovaní.

Obdobná situácia je v mnohých iných prípadoch s menším počtom synonym. Napríklad českému expresívnemu výrazu *brumlal* (a jeho synonymám *bručoun*, *mrzout*) zodpovedajú slovenské expresívne pomenovania *frfloš* (žen. *frfla*), *dudroš*, *dudrák*, *hundroš*, *hundraj*, *hundrák* (žen. *hundraňa*). Oproti českému *pajdal* (synonymum *pajdavec*) by sme postavili slovenské pejoratívne pomenovania *čaptoš*, *čapták*, *čaptáň*; *šmatliak*, *šmatloš* (SSJ neuvádza) alebo aj *čambloš* (SSJ neuvádza, ale zaznamenáva žen. *čambľaňa*) a *kriváň* (žen. *krivaňa*). Za čes. výraz *čmáral* má slovenčina *čarbák*, za čes. *huhňal* máme *fufniak* (čes. *huhňati* = sloven. *fufnať*), čes. *mlsal* = sloven. *maškrtník*. Slovenský expresívny výraz *urták* (živ.) sa azda najlepšie hodí za ekvivalent českých čiastočne synonymných expresívnych pomenovaní *rýpal* (ob. *rejpal*), *dloubal*, *štoural* / *štoura*, *štáral* (podozieravý, nedôverčivý človek, ktorý do všetkého pichá, všetko kritizuje, s ničím nie je spokojný). V niektorých kontextoch možno v takomto význame použiť aj výraz *podpichovač* alebo *dobiedzač* (SSJ neuvádza). České výrazy *štoural*, *štoura* majú však aj význam „človek, ktorý sa stále s niečím zapodieva, stále niečo robí, stále sa s niečím babre“. V tomto význame sa v češtine často používa aj synonymum *kutil*. S výrazom *kutil* sme sa stretli aj v slovenskej tlači. Ale v slovenčine je slovo *kutil* svojou podobou neorganické. Od slovesa *kutiť*, ktoré je známe aj v slovenčine (pozri SSJ), by sa dalo utvoriť napríklad expresívne pomenovanie *kutidlo*⁴ na označenie človeka, ktorý stále niečo kutí.

⁴ O tom, že expresívne pomenovania živých bytostí s príponou *-dlo* (typ *táradlo*) predstavujú v súčasnej slovenčine živý slovotvorný typ, svedčí okrem iného aj skutočnosť, že naši umelci slova využívajú tento typ na umelecko-štylistické zábery. Napríklad Krista Bendová vložila do úst ježibaby v tzv. siedmej ježibabovskej rozprávke (vysielanej v rozhlase 6. 6. 1970 v relácii Rozprávka na dobrú noc) tieto výrazy: *ty zvonidlo zvonidlové*, *ty diabolské cinkotadlo* (na kravu so zvončekom na krku).

Oproti štylisticky neutrálnemu českému výrazu *střádal*, *střadatel* má slovenčina štylisticky tiež neutrálne pomenovanie *sporiteľ* alebo *spori-vec*. Českému *chlubil*, *chlubič* by azda najlepšie zodpovedalo slovenské *vystaťovač* (SSJ neuvádza). Za ekvivalenty čes. *chlubil* možno však pokladať aj pejoratívne výrazy *chvastoš*, *chvastuň*. Oproti českému *fintil* by sme položili slovenské *parádnik*, i keď je to štylisticky neutrálne slovo. Českým synonymným výrazom *břídil*, *packal*, *babral*, *hudlař*, *fušer* zodpovedajú slovenské ekvivalenty *babrák*, *fušer*.

Českému slovesu *šklebiti se* zodpovedajú slovenské expresívne slovesá *šklabiť sa*, *škeriť sa*, *vyškierať sa*, *uškrňať sa*. Ale za české substantívum *šklebil* nemá slovenčina priamy ekvivalent, ktorý by bol odvodeninou z niektorého z uvedených štyroch slovíes. Možno by boli napríklad výrazy *šklaboš*, *škero* alebo *škeroň*, ale SSJ ani jeden z nich neuvádza. Významom blízke, ale nie totožné je štylisticky neutrálne činiteľské meno *posmievač*. Výrazy *smejo*, *smejko* s melioratívnym zafarbením skôr zodpovedajú českému *smúšek*. Českému *škrtil* zodpovedajú slovenské výrazy *skupáň*, *držgroš*. Českému *šmejdil* sú azda najbližšie slovenské výrazy *sliedič*, *špehuň*. Za české *rejdil* by sme použili slovenské *pobehaj* alebo *nezbedník*. Význam i pejoratívne zafarbenie českého výrazu *chlastal* / *chlastoun* (so synonymami *ochlasta*, *ožralec*, *ožrala*, *ožralka*) dobre vystihuje slovenské *ožran*. Českému expresívu *stýskal* (ob. *stejskal*), ktoré je čiastočne synonymné s *kňoural*, je najbližšie slovenské *fnúkač* (vo význame „nespokojenec, kverulant“). Za české expresívne pomenovania *coural*, *loudal* („človek, ktorý pomaly alebo zbytočne chodí“) má slovenčina vhodné ekvivalenty v expresívnych výrazoch *šuchták*, *šuchtoš* (žen. *šuchtaňa*), i keď ich SSJ nezaznamenáva (uvádza len sloveso *šuchtať sa* a príd. meno *šuchtavý*). Blízke sú aj výrazy *tarbák*, *tarbavec*. Českému hovorovému expresívu *čumil* (so synonymom *zevloun*) sú v slovenčine významovo najbližšie výrazy *obšmíetač*, *obšmřdač* / *obšmřdač*. V ženskom rode by sme pokladali za príliehavé aj podstatné meno *zizaňa*, ktoré SSJ uvádza od Tatarku (je odvodené od slovesa *zízať* = čes. *čuměti*). Českému *kýval* / *kývač* (žen. *kývalka*; ob. *keju-*) by najlepšie zodpovedalo slovenské pomenovanie *kývaj* alebo *prikyvovač*, ale SSJ ani jedno z nich neuvádza. Za české slovo *vrzal* („zlý hudobník“) sa dobre hodí sloven. *fidlikár*, *fidlikant*. Dosiaľ sa nám nepodarilo nájsť vhodný slovenský výraz, ktorý by zodpovedal českému expresívu *bryndal* („kto nevhodne rozlieva tekutinu alebo riedi a tým kazí nápoje“).

Ako vidieť z uvedených príkladov, nie je vždy ľahké nájsť vhodný slovenský ekvivalent za české činiteľské mená s príponou *-l*. Pri hľadaní vhodných ekvivalentov musí lexikograf vychádzať z významového obsahu daného českého pomenovania a zisťovať, ktorý slovenský výraz alebo ktoré blízke synonymné výrazy najlepšie zodpovedajú danému českému pomenovaniu nielen významovým obsahom, ale aj štylistickou

hodnotou. Takýmto postupom sme zistili, že prevažná väčšina slovenských ekvivalentov českých činiteľských mien na *-l* patrí do oblastí expresívnych podstatných mien s príponami *-j(-aj)*, *-oš*, *-oň*, *-úň*, *-áň*, *-of(-ko)*, *-ák/-iak*, *-č/-áč*. Výrazy iných stovotvorných typov, ktoré zodpovedajú českým činiteľským menám na *-l*, sú zriedkavé. Pozoruhodné je naše zistenie, že väčšina slovenských výrazov, ktoré zodpovedajú českým expresívnym činiteľským menám na *-l*, má iný slovotvorný základ ako príslušné pomenovania v češtine.

Niekoľko poznámok o slove šmrnc

MÁRIA OLGA MALÍKOVÁ

Slovo *šmrnc* sa zjavuje čoraz častejšie v hovorených prejavoch najmä mladých ľudí. Pokúsime sa ho zhodnotiť z hľadiska slovenskej spisovnej normy.

Toto slovo k nám preniklo nepochybne z češtiny. Starší český slovník V. Vášu a Fr. Trávníčka ho neuvádza. *Průruční slovník jazyka českého* (Praha 1948—51) ho registruje ako citoslovce „vyjadřující plesknutí, švihnutí“ s týmto príkladom: *Najednou šmrnc — a dostal oháňkou po nose* (R. Těsnohlídek): *Slovník spisovného jazyka českého II* (Praha 1968) uvádza okrem citoslovca ešte aj podstatné meno *šmrnc -u m.* Označuje ho ako vulgárne, vykladá synonymom *švih* a ilustruje príkladom: *Herci, kteří mají šmrnc.* (Neff)

Vo význame citoslovca použila slovo *šmrnc* v slovenčine spisovateľka Klára Jarunková v novele *Jediná* v tomto kontexte: *Toho súdia. Pôjde do elektrickej fotelky. Šmrnc — troška prúdu a bude po ňom.* Vidíme, že citoslovce *šmrnc* tu má ten istý význam, ktorý uvádzajú české slovníky: chce sa ním označiť expresívne náraz elektrického prúdu.

Oveľa väčší okruh používateľov má však slovo *šmrnc* ako podstatné meno. Počujeme ho často pri pozitívnom hodnotení: *niečo má šmrnc* alebo pri vyjadrení chýbajúceho pozitívneho príznaku: *niečo nemá šmrnc*. Podstatným menom *šmrnc* sa na ďalšej veci alebo diele hodnotí zvyčajne to, čo im tvorca alebo umelec pridáva, čo pôsobí mimoriadnym dojmom, vyvoláva emócie. Tak sme počuli napríklad o dobrej interpretácii umeleckého diela, že má *šmrnc*; pri zdôraznení nedostačujúcich kvalít sa hovorí, že nopr. našťudovanie hry, interpretácia piesne, stvárnenie postavy a podobne nemá ten *šmrnc*. Ba slovo *šmrnc* sa použilo aj v takom kontexte ako režisér či dirigent vie tomu dať *šmrnc*. *Šmrnc* môžu mať (v slovníku jeho používateľov) aj šaty alebo topánky peknej

fazóny, také, ktorým pridal túto pozoruhodnosť ich tvorca. Ako hodnotiť slovo *šmrnc* v takýchto kontextoch?

Zo štylistického hľadiska i z hľadiska spisovnej normy je to slovo patriace na perifériu výraziva ako slangové slovo. Pripomeňme si, že Slovník spisovného jazyka českého ho hodnotí ešte nižšie, ako vulgarizmus. Prenikaniu slangových výrazov do hovorovej reči ťažko zabrániť. Boj proti nim je často márný. Dakedy sa môžeme potešiť tým, že ako chytro sa rozšírili, tak aj miznú. Pri používaní podstatného mena *šmrnc* na označenie kladného hodnotenia vecí však badať vzostupnú tendenciu, a preto je namieste upozorniť na jeho nespisovnosť a poukázať na vhodné rovnoznačné slová, ktorými ho načim v uvedených kontextoch nahrádzať.

Pri pozitívnom hodnotení javov z abstraktnej oblasti vyhovujú synonymá *duša, iskra; niečo má dušu, v niečom je iskra, tvorca vie dať alebo vdýchnuť niečomu dušu, dať do niečoho iskru*. Pri hodnotení vecí z oblasti materiálnej, teda pri konkrétnych, môžeme povedať, že *niečo má švih*; napríklad *topánky, šaty, účes môžu mať švih*. Uvedené výrazy sú celkom priliehavé a majú aj istú dávku expresivity.

V krásnej literatúre máme na slovo *šmrnc* ako substantívum doklad z prekladu románu Very Tossovej *Lúbim, koho chcem* (Smena, 1969, prel. S. Várošová) v tomto kontexte: *Prirodzene, že som ho nepobozkala. Veď za jazdy to nemá žiaden (!) šmrnc. Keby bol chcel, mohol zostať* (str. 145).

Je zrejmé, že slovo *šmrnc* sa tu použilo ako štylizačný prostriedok. Patrí totiž do slovnej zásoby šestnásťročného dievčaťa, pretkanej aj slangovými výrazmi. Dievča má len základné vzdelanie, jeho reč je skôr vulgárna ako kultúrna. O jeho nedokonalosti v reči a neovládani spisovnej normy hovorí nepriamo jeho vzdelaná priateľka, keď na úmysel dievčaťa učiť sa po francúzsky odpovedá, že najprv sa musí naučiť po nemecky (román je preložený z nemčiny).

V spisovnom prejave by sme použili za toto slovo synonymá *šarm, pôvab, príťažlivosť, čaro — pobozkanie by nemalo to čaro (stratilo by sa z neho to podstatné)*. Uvedené synonymá vyjadrujú presne to isté, teda významovo sa kryjú so slovom *šmrnc*, len im chýba štylistický príznak expresivity, ktorou práve prekladateľka charakterizuje reč hrdinky románu. A slovo jej do celkového rečového prejavu postavy veľmi dobre zapadlo.

Proti využívaniu slov z nižších štylových vrstiev (napr. zo slangu) ako štylizačného prostriedku v krásnej literatúre nemôžeme nič namietat. V spisovnom vyjadrovaní však máme dbať na kultúrnosť prejavu, slangové a vulgárne slová by sme mali zo svojej reči vylúčiť.

Z našich poznámok vysvitá, že slovo *šmrnc* funguje v slovenčine ako citoslovce a do hovorovej reči preniká aj jeho substantívne využívanie. V prvom prípade ho možno hodnotiť ako expresívne slovo prípustné v hovorovej reči. Prihovárame sa však za podobu *šmrnc*, ktorá žije aj v slovenských nárečiach.

Pokiaľ ide o substantívum *šmrnc*, používané pri kladnom hodnotení javov a vecí, nemožno ho pokladať z hľadiska spisovného jazyka za správne a treba zaň používať slová *duša*, *iskra*, *švih*. Keď chceme povedať, že niečo na nás zapôsobilo, bolo také, aké malo byť, splnilo naše očakávanie a podobne, mali by sme používať za podstatné meno *šmrnc* slová *čaro*, *šarm*, *príťažlivosť*.

Z kníh roku 1969: Dejiny a kultúra starých Slovanov

LADISLAV DVONČ

Nákladom vyd. Obzor v Bratislave vyšla v roku 1969 (v edícii Malá moderná encyklopédia) kniha poľského autora Jerzyho Gąsowského *Dejiny a kultúra starých Slovanov* (prel. J. Gazdík). Kniha nie je adresovaná odborníkom — archeológom, historikom alebo lingvistom, čítame v úvode. „Je to skôr náčrt dejín najstarších Slovanov od chvíle, keď sa vyčlenili z indoeurópskeho spoločenstva, do polovice a v niektorých prípadoch do konca 10. stor. n. l., t. j. do obdobia, keď dejiny jednotlivých slovanských národov sú už známe a sú opísané v ľahko dostupnej literatúre.“ Hoci je publikácia z jazykovej stránky dobrá, našli sme v nej niekoľko prípadov, ktoré sú z hľadiska jazykovej správnosti sporné. Všimnime si niektoré z nich v týchto častiach: hláskoslovie (H), pravopis (P), lexika (L), tvorenie slov (TS), morfológia (M) a syntax (S).

(H) V tejto oblasti možno spomenúť napr. nesprávny tvar *rieknúc* (212), v ktorom sa porušuje rytmický zákon (m. *rieknuc*). Na druhej strane sa tu rytmický zákon dodržiava v niektorých prípadoch, kde sa vlastne dodržiavať nemá. Napr. na str. 22 čítame tvar *Tymienieckeho*, podobne napr. na str. 25, 26, 58 *kultúra zarubiniecka*, hoci už na str. 39 je *kultúra zarubiniecká* s dlhou príponou -á. V týchto slovách však nejde o dvojhlásky, ale o spojenie spoluhlásky *ň* a samohlásky *e* (písané ako *nie*). Ak teda vychádzame zo správnej výslovnosti uvedených slov, oprávnené sú jedine podoby s dlhými príponami. Nesprávna je kvantita v slove *Gália* (65); slovo sa bežne používa v podobe *Galía*. (Správne je na str. 153: *obyvateľom Galie*.) V spisovnej slovenčine nepoužívame podobu *Pečeneg*, resp. *Pečenegovia* (207), ale *Pečeneh* — *Pečenehovia*. Nie je správna ani podoba *Henrika I.* (121), ale *Henricha I.* Namiesto podoby *Šlezvicko-Holštejnsko* (33) používame podobu *Šlezvicko-Holštajnsko*.

(P) Prídavné meno *aquilejský* (193) používa sa v zdomácnenej podobe *akvilejský*. Na str. 162 sa raz uvádza podoba *Wišlica*, raz zase *Višlica* (najskôr *Wišlica*, alebo zdomácnená podoba *Vislica*). Pri rozdeľovaní slov sú napr. tieto chyby: *náz-vu* (159) m. *ná-zvu* (súvisí s *na-zývať*; vydeľuje sa tu predpona *ná-*, čo sa musí odraziť pri rozdeľovaní slova), *frans-kými* (99) m. *fran-skými* (na str. 121 je však správne rozdelené slovo *Východofran-skej*). Pokiaľ ide o písanie veľkých písmen, nepokladáme za správne písanie takýchto prípadov: *Pseudo-Maurikios* (37, 73), *Pseudo-Caesarius* (44), *Pseudo-Zachariáš* (200). Tak ako píšeme *Lžidimitrij*, *Lžisebastián* a pod., treba písať aj *Pseudomaurikios*, *Pseudozachariáš* (pozri náš príspevok *Pseudo-Maurikios?*, SR 31, 1966, 63–64). Používa sa tu podoba *Moravských Slovanov* (104), podobne *Polabských Slovanov* (114), v ktorej je veľké písmeno v prívlastku. hoci v takýchto prípadoch prívlastok nepíšeme s veľkým písmenom, napr. *polabskí Slovania* (pozri Slovník slovenského jazyka III, Bratislava 1963, 206). Nie je správne písanie *Sudetsko-Karpatský oblúk* (14), ale *Sudet-sko-karpatský oblúk* (porov. *Rakúsko-uhorská monarchia*). Namiesto podoby *Jazerná plošina Mazurská* (49) je z pravopisného aj slovosledného hľadiska správnejšia podoba *Jazerná mazurská plošina*. Používa sa tu prepis ruského mena *Svjatoslava* (108), hoci podľa zásad o prepisovaní ruských mien z azbuky do latinky má byť *Sviatoslava*.

(L) Zo slovníkových nesprávností treba spomenúť slovo *krunier*: so *strašnými šišakmi a panciermi* (*kruniermi*) (128); táto chyba je skutočne „nadbytočná“, keďže sa na prvom mieste uvádza správny výraz *pancier*. V prípade *vytvorenie jedinovlády Obodritov* (120) je skôr na mieste výraz *samovlády*.

(TS) K pomenovaniu *Obodriti* je správna podoba prídavného mena *obodritský*, nie *obodrický* (119), podobne nie *obodrického* (120), ale *obodritského*, nie *obodrickej* (129), ale *obodritskej* (správna podoba *obodritski* je na str. 119). K názvu *Rejno* (*Regensburg*) používame podobu príd. mena *rezniansky* (Slovník slovenského jazyka VI, Bratislava 1968, 292), nie *rezenský*; nemá byť teda *rezenského biskupstva* (156), ale *reznianskeho biskupstva*. Čo sa týka podôb *Vislania* (159), *Opolania* (158), *Goplania* (158), *Vislanov* (157), *Goplanov* (165) m. *Vislania*, *Opolania* atď. (s *l* pred príponou), treba konštatovať, že sa opierajú o Pravidlá, ktoré výslovne uvádzajú podobu *Vislan* s *l*. Š. Koperdan správne pripomenul svojho času, že by mala byť podoba *Vislan*, nie *Vislan* (pozri jeho článok *K tvoreniu substantív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958, 99). V tejto súvislosti pripomíname, že J. Škultéty používal podobu *Vislania* (*Vislania* a *Veľká Morava*, Slovenské pohľady 45, 1929, 91–102).

(M) Nie je správny tvar *Hensla* (15), lebo v menách na *-el* spravídla e nevynechávame ani pri skloňovaní, ani pri odvodzovaní slov (pozri J. Štolc, *Striedanie e/Ø v paradigme podstatných mien mužského rodu zakončených na -er, -el, -en*, SR 32, 1967, 266–273). Nie je správny tvar *Frankani* (96), ale *Frankmi* (ktorý je na str. 68, 120, 122, 125, 155, 196), ani tvar *štátiku* (165), ale *štátika*. Podobne neobstoí tvar

Kremsmünstri (11), ale *Kremsmünsteri*, ako je napr. *Münster* — *Münsteri* (SSJ VI, 285). Tvar *aureusov* (62) by obstál napr. v novinách, tu je azda skôr na mieste tvar *aureov*, hoci skloňovanie latinských slov s ponechávaním *-us* v poslednom čase je veľmi časté, a to aj pri vlastných menách (L. Dvonč, *Zo skloňovania gréckych a latinských vlastných mien osôb v spisovnej slovenčine*, SR 31, 1966, 341 n.).

(S) Zo syntaktických javov spomenieme prívlečné lipnutie na origináli pri postponovaní adjektívnych prívlastkov, napr. *vzdialenejších od Ríše franskej alebo byzantskej* (157) m. *od Franskej ríše alebo ríše Byzantskej*; *akými boli vtedy Ríša franská a Byzancia* (105) m. *Franská ríša a Byzancia*; *pôdorys typického komplexu hutníckych pecí z doby rímskej* (60) m. *rímskej doby*; *z kultúry przeworskej* vyčlenila sa skupina okská (28) m. *z przeworskej kultúry* vyčlenila sa skupina okská; *delia sa na dve základné skupiny: západnú — kultúru przeworskú a východnú — kultúru zarubiniecku* (28) m. *delia sa na dve základné skupiny: západnú — przeworskú kultúru a východnú — kultúru zarubinieckú*. (Postpozíciu možno ponechať v druhom prípade, lebo tu ide o istý protiklad k spojeniu *przeworská kultúra*, uvedenému na prvom mieste.) Slovosled by bolo potrebné upraviť aj v prípadoch: *Po druhej svetovej vojne sa ešte vo väčšom rozsahu publikovali práce o najstarších dejinách Slovanov* (6) m. *sa v ešte väčšom rozsahu — spoločné jazykové prvky mohli vzniknúť aj v dôsledku po stáročia trvajúcего susedstva* (27), správnejšie: *aj v dôsledku susedstva trvajúcего (celé) stáročia*; takýmito úpravami by text nadobudol plynulejší ráz. Genitívna väzba nie je na mieste vo vete *Po prvý raz dosiahli Slovania väčšieho víťazstva nad Frankami* (108) m. *dosiahli väčšie víťazstvo*. Správna nie je ani väzba pri slovese *vyvarovať sa vo vete Podobného názoru je aj vynikajúci historik Kazimierz Tymieniecki, ktorý sa pritom vyvaroval niektorým nedôslednostiam Niederleho záverov* (22) m. *vyvaroval sa niektorých nedôsledností* (datívna väzba zrejme analogicky podľa väzby slovesa *vyhnuť sa: vyhol sa niektorým nedôslednostiam*). Aj niektoré predložkové spojenia by bolo vhodnejšie nahradiť inými: *po stránke* (10), *po tejto stránke* (23) — *zo stránky, z tejto stránky*; *práve v tom čase boli zapletení do vnútorných bojov v dôsledku dynastických sporov* (102) m. *práve v tom čase boli pre dynastické spory zapletení do vnútorných bojov*.

Ukazuje sa, že najmä v prekladoch z blízkyh slovanských jazykov treba bedlivo strážiť, aby sa nepotrebné neprenášali prvky z jedného jazyka do druhého. Jednotlivosti, s ktorými sme sa v súvislosti s Gąsowského knižkou zapodievali, trochu narušajú dojem o dobrej jazykovej úrovni prekladu.

Názvoslovie výroby hliníka

Z iniciatívy závodnej pobočky Československej vedecko-technickej spoločnosti pri Závode SNP v Žiari nad Hronom ustanovila sa názvoslovná komisia, ktorá sa podujala na úlohu riešiť aktuálne problémy v názvosloví výroby hliníka. Členmi komisie boli odborní pracovníci Závodu SNP v Žiari nad Hronom Ing. J. Dutko, Ing. T. Henriczy, prof. I. Ivančo, Ing. R. Kafka, Ing. E. Michalíček, Ing. Š. Pomothy, Ing. Š. Tesák a Ing. K. Tomko. Jazykovým poradcom komisie bol pracovník Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV I. Mašár.

Ako sme už naznačili, komisia sa na svojich pracovných schôdkach venovala najmä naliehavým názvoslovným otázkam. Vybraní odborníci nášho najväčšieho závodu na výrobu hliníka pokladali za potrebné dohodnúť sa na vymedzení niektorých pojmov, ako aj navrhnúť namiesto jazykovo alebo vecne neprimeraných názvov vyhovujúce pomenovanie.

V praktických písomnostiach závodu, v dokumentácii ap. používajú sa niektoré odborné termíny v dvoch významoch. Komisia s prihliadnutím na tento stav — v istých prípadoch aj s prihliadnutím na stav v cudzojazyčnej odbornej literatúre — týmito termínmi nehýbala, t. j. schválila to, čo je živé vo výrobnnej praxi. Dva významy sa pripisujú základným termínom *anóda*, *katóda* (v jednom význame sú to póly elektrolyzéra, v druhom celé zariadenie súvisiace s anódou, resp. katódou), *elektrolyt* (podľa zistenia a rozhodnutia komisie má tento názov všeobecný význam i špecifický význam v hliníkárstve), *hutník* (1. pracovník v hute, 2. osobitná profesia pri výrobe hliníka) atď. Pravdaže, pre odborné názvoslovie, ale ani pre praktické dorozumievanie v odbornom okruhu takýto stav nie je výhodný — v konkrétnom použití treba dávať pozor, o ktorý význam ide —, preto sa perspektívne treba usilovať riešiť vec podľa všeobecne uznávanej názvoslovnej zásady: jeden pojem — jeden termín.

Optimálna požiadavka pri ustáľovaní termínov je uvádzať do praxe všestranne vyhovujúce názvy; osvedčujú sa aj upozornenia na nevhodnosť istého názvu. Takto postupovala aj komisia pre názvoslovie výroby hliníka. Hodnotiacim kvalifikátorom *nesprávne* označila v uvedenom súpise viac názvov, pričom tento kvalifikátor je mnohohznačný. Označujú sa ním napr. aj názvy, ktoré vyhovujú z hľadiska jazykovej správnosti, ale odborníci majú proti nim námietky z vecného hľadiska. Preto jazykovo správny názov *podkova* nahrádza názov *strmeň*, resp. synonymum *oko*; namiesto názvu *bunker* (ani proti nemu nie sú výhrady z hľadiska jazykovej správnosti) ustáľuje sa motivačne zreteľný, hoci opisný termín *dávkovací zásobník kysličníka uhličitého*, resp. skrátený variant *dávkovač kysličníka uhličitého*; namiesto jazykovo správneho názvu *kúpeľ* normovala komisia vecne príliehavejší termín *elektrolyt*; namiesto významovo preťaženého názvu *kombajn* ustáľila viacslovný názov *pojazdný čistič trňov* atď.

Pravdaže, kvalifikátor *nesprávne* pridáva sa najmä k jazykovo chybným názvom. Označené sú ním termíny *berla, trny, pojivo, lázeň, trnár, pojčiš, troska, dusák/pechovačka, pajzer, dekel, kontaktčík* a i. Pri názvoch *berla, dusák/pechovačka, lázeň* ap. ide o mechanické prevzatie pomenovaní z češtiny; názvy *pajzer, dekel* sú slangové prostriedky, ktoré v odbornom názvosloví nemajú miesto; *pojčiš* je svojrázna skratka viacslowného názvu *pojazdný čistič trňov*, ktorá nemôže v plnom rozsahu plniť funkciu odborného termínu; názov *kontaktčík* je utvorený príponou *-čík*, ktorou sa v súčasnom jazyku mená zamestnania netvorí. Namiesto názvu *náhubník* (aj ten je označený ako nesprávny, hoci ide o korektne utvorené slovo) dáva sa prednosť cudzojazyčnému termínu *respirátor*, keďže túto pomôcku používajú v prašnom prostredí na ochranu dýchacích ciest ľudia atď.

Vypracovaním tohto návrhu sa činnosť komisie predbežne uzavrela, ale môže sa podľa potreby kedykoľvek obnoviť.

I. Masár

elektrolýzna séria

istý počet elektrolýzéro v zapojených do série a vytvárajúcich s meniarňou uzavretý prúdový obvod

elektrolýzér = elektrolýtická pec

zariadenie, v ktorom prebieha elektrolýza roztavených solí

elektrolýtická vaňa

vaňa, v ktorej prebieha elektrolýza (napr. vymurovaná katódová skriňa pri výrobe hliníka)

anóda

1. kladný pól elektrolýzéra, napr. skoksovaný uhlíkový materiál (užší význam);

2. celé zariadenie súvisiace s vlastnou anódou (širší význam)

anódový plášť = plášť anódy

stabilný ocelový plášť vystužený rebrami, v ktorom sa utvára a vo vertikálnom smere pohybuje Söderbergova uhlíková anóda

podošva anódy

spodná plocha kladnej elektródy elektrolýzéra

rebrá anódového plášťa

oceľové rebrá privarené na anódový plášť; majú spevňovací a chladiaci účinok

závesná lišta anódy

oceľový profil (napr. tvaru L) namontovaný na anódový plášť slúžiaci na pripevnenie plynového zvona

anódový trň (pl. trne), nespráv. trn (pl. trny)

okrúhla ocelová tyč v spodnej časti obyčajne kužeľovitá, zasahujúca do skoksovej časti anódy; hornou časťou je pripojená priamo alebo prostredníctvom barly na anódovú zbernicu

strmeň = oko (nespráv. podkova)

oceľový prút ohnutý do tvaru strmeňa, pripevnený na nosník anódového plášťa; vymedzuje polohu anódového trňa v anóde

výkrut

mechanizmus, ktorý ako súčasť trníarskeho žeriavu slúži na uvoľňovanie anódových trní z kužeľa anódy

barla (nespráv. berla)

hliníková tyč priskrutkovaná alebo privarená na anódový trň, prostredníctvom ktorej sa anódový trň pripája svorkou na anódovú zbernicu

závesná tyč anódy

kovová tyč spájajúca vopred vypálené blokové anódy s anódovou zbernicou

plošina anódy

pracovná plošina na anódovom plášti

výbežok anódy

časť anódy prečnievajúca pod jej spodnú rovinu a spôsobujúca poruchu elektrolyzéra; vzniká po výtoku spojiva alebo nerovnomerným opalovaním anódy

kužeľ anódy

skokovaná časť anódy

anódová hmota = anódová masa

zmes koksu a spojiva; jej vypálením vzniká uhlíková anóda

spojivo (nespráv. pojivo alebo pojidlo)

upravená kamenouhľoňná smola slúžiaca na spojenie koksových zŕn pri výrobe anódovej hmoty

anódové plyny

zmes plynov unikajúca spod anódy elektrolyzérov

exhaláty hliníkárne

škodliviny unikajúce do ovzdušia pri elektrolytickej výrobe hliníka; okrem CO₂ CO obsahujú sadze, vyššie uhľovodíky, HF, CF₄

komínček

liatinová rúra slúžiaca na odvod anódových plynov do horáka

horák (nespráv. venturák)

rúra s otvormi slúžiaca na spaľovanie kyslíčnika uhoľnatého a uhľovodíkov prítomných v anódových plynach

teleskop

plechová rúra na teleskopické spojenie horáka a komínčeka, aby sa umožnil pohyb anódy vo vertikálnom smere

katóda

1. záporný pól elektrolyzéra, napr. roztavený hliník (užší význam);
2. celé zariadenie súvisiace s vlastnou katódou (širší význam)

katódová skriňa

ochranná konštrukcia katódy pozostávajúca z plášťa a z dna

plášť katódy

bočná ocelová časť katódovej skrine

tepelnizolačná vymurovka

vymurovka z materiálu s malou tepelnou vodivosťou

uhlíková vymurovka

časť vymurovky elektrolyzéra pozostávajúca z uhlíkových blokov spájaných polotekutou uhlíkovou ubíjacou hmotou

katódový blok

uhlíkový blok tvaru hranola; je stavebnou jednotkou dna katódy, býva opatrený výrezom pre katódový vývod

katódový vývod

vodič zaliaty alebo ubitý do výrezu katódového bloku; pružnou spojkou je pripojený na katódovú zbernicu

šachta katódy

priestor ohraničený katódovými a vencovými blokmi

dno katódy

spodná vodorovná plocha šachty katódy, resp. vrchná plocha katódových blokov

veniec katódy

bočné steny šachty katódy utvorené vencovými blokmi

vencový blok

uhlíkový blok, ktorý je stavebnou jednotkou venca katódy

plošina katódy

vodorovná lišta po obvode katódy, ohraničená z vonkajšej strany horným okrajom plášte katódy; slúži ako zásobník kyslíčnika hlinitého na elektrolyzéři

zbernica

elektrický vodič dlhý niekoľko metrov, zhotovený spravidla z hliníkových pásov (dosiek) spojených do jedného celku

zbernicový systém

sústava vodičov, ktorými sa privádza jednosmerný elektrický prúd zo zdroja postupne do elektrolyzéroov zapojených do série

pripojnica

zbernica medzi meniarňou a prvým (posledným) elektrolyzérom série

anódové zbernice

horizontálna zbernica, ktorá privádza prúd do anódy alebo do blokovaných anód

katódová zbernica

zbernica na odvod prúdu z katódy; s katódovými vývodmi býva zvyčajne spojená pružnými spojkami

zvislá zbernica = stúpačka

zbernica spájajúca anódovú a katódovú zbernicu

elektrolyt (nespráv. lazeň, kúpeľ)

1. zlúčenina, ktorá sa môže elektrolyticky disociovať, alebo roztok tejto zlúčeniny (všeobecný význam);
2. tavenina zložená v podstate z kryolitu, v ktorom je rozpustený kyslíčnik hlinitý (špecifický význam v hliníkárstve)

garnisáž

stuhnutá tavenina na stenách a na časti dna šachty katódy

kôra

stuhnutá tavenina na povrchu tekutého elektrolytu; znižuje tepelné straty elektrolyzéři

medzipólová vzdialenosť

kolmá vzdialenosť medzi hladinou roztaveného hliníka a podošvou anódy

uhlíková pena (nespráv. struska, troska)

1. čiastočky koksu uvoľnené z anódy plávajúce v elektrolyte;
2. zmes uhlíka a elektrolytu po vybratí z elektrolyzéra

regenerát (nespráv. vypálená troska)

kusový elektrolyt, ktorý vzniká regenerovaním uhlíkovej peny (napr. milierovým vypálením uhlíka alebo jeho vyflotovaním)

kaša

nerozpustený kyslíčnik hlinitý usadený na dne katódy pod hladinou tekutého hliníka

dávkovací zásobník kyslíčnika hlinitého = dávkovač kyslíčnika hlinitého (nespráv. bunker)

zariadenie na rozvážanie a dávkovanie kyslíčnika hlinitého do elektrolyzérov

ubíjanie (nespráv. dusanie, pechovanie)

vypĺňanie medzier medzi jednotlivými blokmi vymurovky ubíjacou hmotou (obyčajne pneumatickým ubíjadlom) alebo utvorenie monolitickéj vymurovky pece z ubíjacej hmoty

ubíjacia hmota (nespráv. dusacia hmota, dusacia masa, pechovacia hmota)

uhlíková polotuhá hmota na vypĺňanie medzier medzi jednotlivými katódovými a vencovými blokmi

ubíjadlo (nespráv. pechovačka, dusák)

nástroj podobný pneumatickému kladivu; používa sa pri vypĺňaní medzier medzi katódovými a vencovými blokmi ubíjacou hmotou

respirátor (nespráv. náhubník)

jednoduchá pomôcka z filtračnej tkaniny používaná pri práci v prašnom prostredí na ochranu dýchacích ciest

pojazdný čistič trňov (nespráv. kombajn, pojčis)

špeciálny stroj s elektrickým pohonom na čistenie trňov pri ich výmene

sťahovač efektov (nespráv. sťahovák)

nástroj, ktorý slúži pri sťahovaní anódového efektu na zasunutie dreveného hranolčeka pod anódu

prebíjací stroj (nespráv. prebijkák, chuligán)

špeciálny jednoúčelový mechanizmus na prebíjanie kôry; skladá sa z pneumatického kladiva, ramena a podvozka; pohyb ramena i podvozka sa ovláda pneumaticky

ručný prebijk (nespráv. pajzer)

nástroj na ručné prebíjanie stuhnutej kôry elektrolytu (v podstate zahrotené ocelové závažie privarené na ocelovú tyč)

odpenovačka

naberačka z dierovaného plechu slúžiaca na oddelenie tekutého elektrolytu pri vyberaní uhlíkovej peny z elektrolyzéra

prelievacia panva (nespráv. prelievačka)

otvorená nádoba vo forme zrezaného kužela slúžiaca na prelievanie a transport roztaveného kovu, napr. hliníka

čerpacia panva = **vákuová panva** (nespráv. čerpačka)

vzduchotesná nádoba tvaru zrezaného kužela; slúži na odčerpávanie tekutého hliníka z elektrolýzéra pomocou vákua

príklop čerpacej panvy = **príklop** (nespráv. dekel)

oceľový, prípadne liatinový príklop na vzduchotesné uzatvorenie vákuovej panvy

elektrolýznik

pracovník obsluhujúci katódovú časť elektrolytickej pece

hutník

1. pracovník v hute;

2. elektrolýznik v hliníkárskom priemysle

čerpač = **čerpač hliníka** (nespráv. čapovač)

pracovník, ktorý pomocou vákuovej panvy odčerpáva roztavený hliník z elektrolýzéra

anódár

pracovník, ktorý obsluhuje anódu, najmä dávkuje anódovú hmotu

trnár (nespráv. trnár)

pracovník, ktorý obsluhuje anódu, najmä vymieňa anódové trne

zberničiar

pracovník, ktorý manipuluje so zbernicami

kontaktár (nespráv. kontaktčik)

pracovník, ktorý sa zaoberá údržbou kontaktov na elektrickom rozvode elektrolýznej série

regenerovač (nespráv. struskár)

pracovník, ktorý vypaľovaním uhlíka z uhlíkovej peny získava regenerát

anódový efekt

jav pri elektrolytickej výrobe hliníka, keď po znížení koncentrácie kyslíčnika hlinitého v elektrolyte prudko stúpne pracovné napätie elektrolýzéra

nehasnúci anódový efekt

dlhšie trvajúca technologická porucha, pri ktorej anódový efekt nemožno stiahnuť zvyčajným spôsobom

kryolitový pomer

molárny pomer $\text{NaF} : \text{AlF}_3$; charakterizuje niektoré vlastnosti elektrolytu

vypaľovanie anódy

utváranie kužela novej Söderbergovej anódy

opal anódy

merná rýchlosť ubúdania podošvy anódy podmienená spaľovaním uhlíka na podošve

energetická účinnosť

merné číslo pri výrobe hliníka udávajúce váhové množstvo hliníka vyrobené 1 kwh jednosmernej elektrickej energie

samospekavá anóda = Söderbergova anóda

nepretržite pracujúca uhľiková anóda v spodnej časti utvorená pevným kužeľom, v hornej časti tekutou anódovou hmotou; úbytok upaľovaním podošvy sa periodicky nahrádza surovou anódovou hmotou dávkanou na povrch anódy

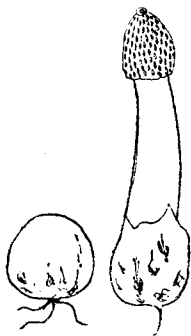
vopred vypálená anóda

anóda utvorená z viacerých uhľikových blokov, ktoré sa vypaľujú pred osadením do elektrolyzéra v špeciálnych peciach

ROZLIČNOSTI

Zo slovenských ľudových názvov húb

Hadovka smradľavá Phallus impudicus L. ex PERS.

Odporne sladkastý mŕtvolný zápach vydáva hadovka smradľavá, vysoká štíhla huba so zvončekovitým, smrčku podobným klobúčikom, pokrytým vrstvou hnedozeleného, veľmi zapáchajúceho slizu. Zápach slizu, výtrusonosnej gleby, láka muchy, ktoré potom roznášajú výtrusy po hore. Dlhý belavý hlúbik je veľmi krehký, dutý, dolnou časťou uložený vo vajcovitej, laločnato roztrhanej pošve. Za mladí má celá plodnica tvar väčšieho bieleho vajíčka, ktorého povrch tvorí obal z dvoch blanitých vrstiev, medzi ktorými je vrstva huspeninovitej látky. Uprostred vajíčka je zárodok nosiča, hlúbika, ktorý

rýchlo rastie, až pretrhne vonkajší obal a vyrastie do výšky 10—15 cm.

Hadovka smradľavá nie je jedovatá huba, podaktorí hubári dokonca tvrdia, že v štádiu vajíčka je celkom chutná. Bežne sa však pokladá za nejedlú, ba i za jedovatú hubu. Po dedinách ju používali aj ako ľudový liek proti niektorým chorobám domácich zvierat.

Slovenské ľudové názvy hadovky smradľavej sú najčastejšie motivované jej príznačným zápachom: *smrdák*, *smrdúch*, *smrdľavec*, *smrdľavka*, *smrdča*, *šmierdzica*, *smradľavý hrib*.

Zriedkavejšie sú názvy upozorňujúce na tvar mladej alebo naopak dospeléj plodnice, ako napr. *ďabľovo vajce*, *hadia hlava*, *zimne serco*, *svieca*, *kokotka*. Názvy *jelenia* / *jelená huba*, *jelenia* / *jelenä* / *jeleňacia*

hubka, na Záhorí aj *jelená frčina* vychádzajú z povery, že charakteristicky tvarovaná huba vyrastá na miestach, kde sa páčila vysoká zver.

Vo Vinnom pri Michalovciach dávali vysušené plodnice týchto húb ošippaných postihnutých hrčami v hrdle, tzv. *ďugom*; preto ich tam nazývajú *ďugova huba*.

Ojedinelé názvy *hadí hrib* a *muchotrávka* pramenili z predstavy, že ide o jedovatú, prípadne aj muchy hubiacu hubu.

V starších slovenských prácach sa hadovka smradľavá nazýva *smradľavá huba*, *jelenia smradľavá huba*, *jelenia huba*, *hadia hlava*, *muchotrávka*. V tridsiatych rokoch sa používal názov *hadia huba*, neskôr sa uplatnil jednoslovný termín *hadovka*, prevzatý z češtiny.

Záverom

V seriáli *Zo slovenských ľudových názvov húb*¹ hovorili sme o stovkách ľudových názvov. Na mnohých z nich sa odrážajú špecifické kultúrohistorické pomery času ich vzniku, mnohé poukazujú na rozmanité vzťahy k ostatným, najmä susedným slovanským, ale aj neslovanským jazykom a národom.

Aj keď uverejnený materiál nie je úplný, možno na jeho základe urobiť všeobecnejšie závery.

Základný slovný fond slovenských ľudových názvov húb má praslovanský pôvod a všeslovanský charakter, takže paralely názvov *huba*, *hrib*, *hliva*, *rýdzik*, *masliak*, *pečiarka*, *opienka* a pod. sa nachádzajú vo väčšine slovanských jazykov.

Názvy typu *holubienka*, *smrž*, *kuriatko*, *surovienka* (vo význame *Lactarius volemus*), *kozák* (vo význame *Leccinum*) začleňujú slovenské ľudové názvy húb do stavu v západoslovanských jazykoch, zatiaľ čo názvy *smrčok*, *plávka*, *kňahyňa* môžu poukazovať na niekdajšie tesné kontakty s jazykmi južných Slovanov.

Z rámca ostatných slovanských jazykov sa slovenčina vyčlenila názvom *muchotrávka*.

V západnej polovici Slovenska badať silnejší vplyv českých pomenovacích modelov (*muchomúrka*, *václavka*, *mičalka*), východnú polovicu charakterizujú zasa názvy typu *mušárka*, *kravička* / *kravka*, *lišovka*, *kozák* (vo význame *Boletus*) atď., ktoré odrážajú kontakty s poľštinou a ukrajinčinou.

Zemepisné rozšírenie názvov typu *horkyňa*, *horyl* a *hádam i biť* / *ak* / poukazuje na oblasti tzv. valašskej kolonizácie, zatiaľ čo názvy nemec-

¹ Kultúra slova II, 1968, 308—309, 345—347, III, 1969, 22—24, 55—57, 84—85, 114—115, 170—173, 212—214, 246—247, 269—270, 310—311, 347—350, IV, 1970, 18—20, 55—57, 85—87, 114—115, 170—173, 212—213, 247—249, 280—281, 309—310, 349—351.

kého pôvodu, ako *herhubka*, *murheľ*, *pinceľ*, *pincliak*, *pencurák*, *halamaš*, sú svedectvom kontaktov s nemeckými kolonistami.

Základné pomenúvacie tendencie sú teda v slovenských ľudových názvoch húb v podstate rovnaké ako v ostatných západoslovanských jazykoch. Prevažnú väčšinu tvoria názvy slovanského pôvodu. Popri najstarších názvoch všeslovanského alebo západoslovanského charakteru najväčšia časť slovenských ľudových názvov húb vznikla až v slovenskom jazykovom prostredí, niektoré vznikli až v posledných storočiach a hádam aj desaťročiach. Ich skúmanie a rozbor poukazuje často nielen na vývin jazyka (nárečia), ale aj na rôzne pomenovanie okolnosti a kultúrohistorické súvislosti.

M. Majtánová

Aj slová majú svoje osudy

Daktoré tiché, jednotvárne, iné pestré, priam dobrodružné. Slovo *rozšafný* a jeho odvodeniny (*rozšafnosť*, *rozšafne*), ktoré k nám privandrovalo z Nemecka, si zaslúži našu pozornosť z tej druhej stránky. Nemecké *rechtschaffen* znamená „múdry, rozvážny, opatrný, prezieravý“. Spočiatku si v slovenčine slovo *rozšafný* ponechalo základný význam z pôvodnej reči. V češtine má iba tento význam a takto ho uvádza aj Slovník slovenského jazyka III, 861.

Pri štúdiu starých slovenských jazykových pamiatok sme však našli práve opačný význam „márnotravný, rozhadzovačný“: *Križ gest žena neporadna, neustupna, gazična, rossafna mužowi dobremu alebo... mezy ginimy nalezal (král) gednoho marnotravnika, který rossafnie, roztopassnie žigice, zmaril z duchodu kralowskeho deset tisíc hriwen.* (Sermones 1750) To nás priviedlo k tomu, aby sme začali pátrať bližšie i v súčasnom jazyku.

Ponajprv však, ako mohlo prísť až k takému veľkému pomknutiu významu. Zapríčinila to predpona *roz-*, ktorá má v slovenčine inú funkciu ako základ *recht-* v nemčine. Na nový význam mali vplyv slovesá typu *rozhádzať*, *rozmárniť*.

V súčasnom spisovnom jazyku tento význam ustupuje a hľadá si dakú strednú cestu medzi dvoma protikladmi — vyslovene kladným významom a významom pejoratívnym. Veľa dokladov sme našli práve na tento zmiernený význam. Znamenal by asi toľko ako „radodajný, štedrý, pohostinný“ alebo „bohémsky márnivý“. Pozrime sa na príklady: ...*spoločnosť rozšafná a učiteľ, účtovník hbité chodil od jedného k druhému...* (Š. Rysuľa) (*Tony*) *Radostne zajódloval a začal roz-*

š a f n e nalievať, veselo prikyvovať ... (F. Petro) — Všade cítiť akúsi r o z š a f n o s ť , dobrosrdečnosť, možnože neserióznosť ... (M. Ruppeldt) — Bukové lesy vidím ... nekonečné širavy a hĺbky bukových lesov maďarských, r o z š a f n e rozdávajúcich z jari svoju vôňu. (Ct. Štítnický)

Poľština pozná aj sloveso *rozszafować*, ktoré má dva významy: 1. hojnie rozdať, roztrwniť a 2. strawiť.

Pod vplyvom slov ako *rozmilý, roztomilý* nadobudlo slovo *rozšafný* aj tento význam, najmä ako príslovka.

Keď Renáta prišla, keď ako obyčajne nesmelo, detsky a r o z š a f n e hovorila ... (Žofia Nalkowska — preklad z poľštiny) — Nezábudky sú pochabé — zasmiala sa kvapôčka r o z š a f n e. (Nová žena VI, 26, str. 19)

Záverom zhŕňame: Slovo *rozšafný* prevzaté z nemčiny je polysémantické (má viac významov). Slovník slovenského jazyka uvádza iba jeden význam, a to základný: „uvážene prezieravý, uvážlivý, rozvážny, rozumný“. Ukazuje sa, že treba doplniť prinajmenej dva ďalšie významy. Ako druhý (v súčasnosti najživší) by sa mal uviesť význam „štedrý, pohostinný, bohémsky márnivý“. Tretí význam „milý, rozmilý“ je už zriedkavejší, zdá sa nám však, že sa často v tomto zmysle používa v hovorovej reči. S označením zastar. (zastaraný výraz) mohol by sa uviesť i význam „márnivý, rozhadzovačný“.

Predstavili sme vám slovo *rozšafný* ako slovo so zaujímavým osudom. Boli by sme radi, keby ste nám napísali, ako sa správa toto slovo vo vašom okolí.

V. Gregor

Starý chlapec

Zoznámia sa dvaja páni a jeden z nich pozve druhého v priateľskom tóne na „partičku pokeru“. Obráti sa k nemu so slovami: „Kommen Sie, alter Junge!“ (seriál Rip Korby, 700 c, Smena). Dôverným výrazom *alter Junge* často oslovuje Rip Korby i svojho sluhu Desmonda. V slovenskom preklade tohto nemeckého textu sa slovné spojenie *alter Junge* vždy preloží doslovne: *starý chlapec* (Poďte, starý chlapec!).

Treba si uvedomiť, že v slovenčine slová *starý chlapec* neutvárajú ustálené slovné spojenie tak ako v nemčine. Nimi nevyjadríme ten význam, ktorý má v nemeckom jazyku výraz *alter Junge*. Ale máme preň dosť výstižných ekvivalentov, z ktorých si pre potreby hovorovej reči

môžeme vybrať. Napríklad: *Podte, priateľu!* Alebo dôvernejšie: *Podte, priateľko!* Svojho sluhu, dospelého, staršieho človeka, môže Rip osloviť aj pomenovaniami *kamarát, kamarátko, bratku, braček, prípadne i chlapče*, ale nikdy nie *starý chlapec*.

V. Betáková

Recitál

V ostatnom čase sme si v dennej tlači všimli nejednotnosť pri písaní slova *recitál*. Väčšinou sme ho čítali v podobe *recital* s krátkym *a*, len kde-tu sa vyskytla podoba s dlhým *á*, teda *recitál*. Je otázka, ktorá z týchto dvoch podôb je správna. Aby sme mohli jednoznačne odpovedať, musíme vedieť, z ktorého jazyka sme slovo *recitál* prevzali, ako sa v slovenčine vyslovuje a či dĺžka, prípadne krátkosť koncovej slabiky má oporu v príbuzných slovách.

Pravidlá slovenského pravopisu slovo *recitál* neuvádzajú. Slovník slovenského jazyka aj Slovník cudzích slov od Šalingovej, Šalinga a Petra píše slovo *recitál* s dlhým *á*, pričom Slovník cudzích slov uvádza, že ide o slovo latinského pôvodu. Vo výslovnosti prevažuje podoba s dlhým *á*, teda *recitál*. Okrem toho máme v spisovnej slovenčine aj iné slová z oblasti hudby, ktoré sa končia na *-ál* a ktoré sa vo výslovnosti navzájom ovplyňujú. Sú to napr. slová *chorál, muzikál, spirituál*. Podľa toho je správne, aby sme slovo *recitál* písali s dlhým *á*. Podoba s krátkym *a*, ktorá sa tak často vyskytuje v našej tlači, používa sa takto pod vplyvom angličtiny (anglická výslovnosť je *ri'saitl*). Pravda, to nie je dôvod, aby sa už skôr ustálená a zdomácnená podoba *recitál* menila na *recital*. Veď slovenčina si prispôsobuje aj iné prevzaté slová. Napr. pôvodom anglické slovo *musical* (vysl. *mjuzikl*) sa dnes vyslovuje a aj píše *muzikál*. (O výslovnosti a pravopise slova *muzikál* pozri L. Dvonč, Slovenská reč 30, 1965, 369.)

Zastavme sa ešte pri tom, ako vysvetľujú slovo *recitál* Slovník slovenského jazyka a Slovník cudzích slov. V oboch slovníkoch je toto vysvetlenie: „koncert zo skladieb jedného skladateľa“. Myslíme si však, že význam slova *recitál* lepšie vystihuje Slovník spisovného jazyka českého, ktorý uvádza, že ide o „koncert jedného sólistu, prípadne zo skladieb jedného autora“. O správnosti takéhoto vysvetlenia slova *recitál* nás presvedčajú aj doklady z dennej tlače: *V Zrkadlovej sieni Prímadiálneho paláca sa zajtra večer predstaví so svojím novým klavírnym recitálom Klára Havlíková* (Večerník 14. IV. 1970). *Milovníci takhej*

múzy si opäť raz prídu na svoje dnes večer v bratislavskom Parku kultúry, kde sa so svojim recitálom predstaví populárny pražský spevák Petr Spálený a skupina Apollobeat (Smena 14. V. 1970). — Včera predpoludním pokračoval cyklus komorných podujatí BHS ďalším beethovenovským recitálom ... (Večerník 18. V. 1970). ... prvým celovečerným beethovenovským recitálom bol večer husľových sonát, na ktorom včera vystúpila dvojica zaslužilých umelcov — prof. Tibor Gašparek (husle) a Michal Karin (klavír) (Večerník 7. V. 1970). Vo všetkých príkladoch sme opravili chybné písanie slova *recitál*. Prvé dva doklady ukazujú, že ide o koncert jedného sólistu, a ostatné dva doklady sú príkladom na význam „koncert zo skladieb jedného autora“.

Myslíme si však, že ďalšie rozširovanie významu slova *recitál*, ako sa to javí v nasledujúcich príkladoch, je už neúnosné: *Zajtra večer o 19. hod. sa uskutoční v Galérii mladých na Mostovej 8 recitál mladých slovenských básnikov Kataríny Belnayovej, Zlatý Solivajsovej a Blažeja Beláka* (Večerník 12. V. 1970). Na slávnostnom večere odznel aj *recitál „Il'jič, ako ťa nepoznám“*, zostavený z diel L. v. Beethovena, P. I. Čajkovského, Prokofjeva, Chopina, Tvardovského, Lajčiaka a Matulika (Smena 15. IV. 1970). V obidvoch prípadoch sa dali použiť aj iné prostriedky, napr. *večer poézie, akadémia* ap.

M. Považay

SPRÁVY A POSUDKY

Cenná knižka

Popredný dramatik Peter Karvaš uverejnil priam ako dar k vlastnej päťdesiatke súbor krátkych próz s výstižným titulom *Kniha úľavy* (Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970). Je to štyridsaťdeväť krátkych próz, rozdelených po sedem do siedmich kapitol. Sám autor ich iba váhavo označuje humoreskami, apokryfmi a podobenstvami — teda pomerne neurčito. To však nijako nemôže prekážať čitateľovi, aby si — aspoň tie lepšie — opätovne neprečítal a nevychutnal pritom aj vysoké hodnoty Karvašovej dikcie.

Mimoriadne vyniká i z tohto hľadiska „výpoveď“ Kain (str. 303-307), v ktorej Kain svojrázne, zo svojho stanoviska „manuálne pracujúceho človeka“ rozpráva o sebe a o svojom bratovi Ábelovi veľmi živo — napr. takto (str. 304-5):

Zo mňa, slovom, tečie pot cicerkom, ako sa tam plahočím na roli alebo sa pokúšam povyklčovať ten prekliaty rajský prales, ako kusom sľudy rýľujem prvú vinicu od stvorenia sveta a štepím jablone — a on, Ábelko, vylihuje na kopci, siestuje, žuje steblo trávy, úplne na bukolický spôsob (povedia raz Rimania) a ešte aj vtipkuje na môj účet, lebo jazyk teda zas mal podrezaný. Certi ma brali, to si viete predstaviť.

„Belo,“ uravím mu, „a čo takto pomôcť staršiemu bratovi, hm?“ A on na to: „Písané je, že som pastierom stáda a ty že zem obrábaš budeš v pote tváre svojej.“ Nechcete vedieť, čo som mu na to povedal. Jednoducho nechápal, že reprezentujem vyšší stupeň kultúry a civilizácie, a ešte si v tom lebedil.

Okrem rozličných anachronizmov prenikavo a súčasne sa uplatňujú lexicálne i syntaktické archaizmy a expresívne prvky i postupy hovorovej reči až rozličných slangov. Z uvedeného textu patria sem výrazy a spojenia ako: *svalnatec*; *bol som dokonale prvý prvorodený*; *No Ábel nebol iba chudák: bol to fičúr a potmehúd, cti v ňom nebolo za deravý groš; napokon pri iných telesných dispozíciách by som to nebol vydržal ani po piatu kapitolu Biblie; bol to leňoch, flákač a darmožráč; ten potrimiskár Ábel; ten chlap si žil ako motýľ, hotová dolce vita, bezstarostne si tancoval pomedzi tie svoje ovce a hovädá a sarkasticky sa uškŕňal, ako sa ja idiot vyšťavujem sadeničkami; „Prac sa odtiaľto,“ hovorím mu mierne, „lebo ti takú strelím, že ťa vlastná mater nepozná“; a ja, akože by nie, drhnem naňho, na lahtikára bohémkeho seľankového rokokového; strašne ma to dohrialo; braček-maznáčik; strašne som sa nasr... nasrdil; môžem ja za to, že bol taký slabý súkenník, dengľavý intelektuál s fujarou; nepovedal ani bē a bolo po ňom; horliví skribleri; stal som sa tulákom a behúnom; ten srabár; všimnite si, samí synovia, a riadne väzby, nijaké padavky ako Ábel; tá trasoritka; (Set) brázdy mal ako šnúry a vlnu — angora šuvix...*

Všetko sa teda podáva tak, ako by Kain nebol vykonal nič zlého — naopak postaral sa aj o Ábelovu povest: *Po Ábelovi neostala nijaká pamiatka, nijaká*

stopa — keby som ho náhodou nebol zahlušil, nikto dnes ani nevie, že bol na svete ... (307)

Podobne sú napísané aj ostatné krátke prózy, presýtené najmä expresívnymi hovorovými prostriedkami, ktoré často stoja až nápadne ďaleko za hranicami spisovnej normy. Treba však pripomenúť, že sa nimi najčastejšie vyjadruje spoločenská kritika, ostré šľahnutie ľudskej márnomyšelnosti. Priestor sa im uvoľňuje tým, že príslušné postavy hovoria v monológu o svojich činoch, o svojich pohnútkach a životných názoroch. Teda nie sama vec, iba jej vysoká frekvencia vyvoláva dojem preexponovanej jednotvárnosti.

Osobitne si treba povšimnúť isté novátorstvo Petra Karvaša aj v oblasti syntaxe. Jeho súvetie je síce komplikovanejšie, no pritom logicky prísnejšie stavané, ako je to zvyčajné v súčasnej próze. Dosahuje sa to aj osobitným spájaním viet: bez spájacieho výrazu, ale pomocou interpunkcie, najmä dvojbodky. Zväčša ide o vysvetľovací vzťah medzi vetami:

Momentálne chodím po obchodných domoch európskych miest a zháňam červeno revúcu, bľaciacu, explodujúcu pyžamu: chystám sa na vedeckú kariéru. Ale človek nikdy nedostane, čo práve potrebuje. (111)

Lenže miestami je to zložitejšie a menej zreteľné: ...

Telefonujú, pretože, sláva Bohu na výsostiach, už bol vynájdený telefón: to im umožňuje, čo sa odopieralo ich dedom: ustúpiť k vám do svetlice a do srdca a chvíľu sa váľať v rozkoši, že ste spolu. (118)

Alebo:

Ostal (t. j. kufrík) starostlivo pripravený, na dosah ruky, plný dômyselných vecí: ich výber, skladba a kvalita svedčili o dlhoročnej skúsenosti: umenie byť pripravený na to najhoršie tu slávilo triumf. (280)

Hra s jazykovými jednotkami, dôvera v silu vybraných prvkov, radosť z ťažko získaných i nečakaných úspechov posmeľujú autora prekračovať hranice spisovnej normy bez akejkoľvek zábrany. A ten siaha potom aj po slovách, tvaroch a konštrukciách, ktoré nemajú nijaké odôvodnenie ani v takom bizarnom texte, ako sú krátke prózy Karvašovej *Knihy úľavy*. Uvedieme iba na ukážku príklady: *ľadviný* (ale *nadobličky*), *preborník*, (tvorivé) *zanietenie*, *adamčutka*, *nešika*, *pechfôgel*, *domovnica*, *nerozmyslené proroctvo* (183), *vy-nálezci* (429), *jedny zarosené dievčenské prsy* (323), *palác dóžaťa* (416), *po-looska*, *drahokameň*, *popísaný cvik* (101), *odreagovavši* (93), *zistivši* (249) ... Starostlivejšou korektúrou dali sa ľahko odstrániť aj banálne chyby: *bolo dvanásť hodín, štyridsaťjedna minúta* (79); *vyšli jsme* (106); *do večera se mnou nerátajte* (102); *ve voze* (253) atď.

Uvedené drobnosti-chyby iba máličko špatia zaujímavú tvár Karvašovej *Knihy úľavy*, na ktorej sa pekne vynímajú aj novoty a protiklady: *ukľáňal sa veličinám*, *žoviálne potľapkával po pleciah maličiny* (107); *začal som krkolomný alebo aspoň noholomný výstup* (69); (mlčanie) *obklopovalo ho ako polárna žiara, ako monopolárna svätožiara* (290); (opýtať sa) *na prapričinu jeho prepreny* (204), „*Je to nadsomár,*“ *povedal Laokoon vedecky* (187).

Jedným slovom, Karvašova *Kniha úľavy* je aj z jazykovej stránky cenná knižka.

J. Ružička

Čo-to o jazyku ľudových balád na Horehroní

V Klenotnici slovenskej ľudovej kultúry ako populárno-vedeckej edícii Národopisného ústavu SAV pripravila S. Burlasová zbierku balád z ucelenej národopisnej oblasti aj príslušnú štúdiu o nich. Ide o vydanie s iným zameraním ako textovým, čo sa výslovne uvádza v predhovore, a predsa si hodno všimnúť túto publikáciu vydanú v reprezentatívnej úprave a jazykového hľadiska. Nejde nám ani o spôsob podania textov, lebo edícia bola z jazykovej stránky pripravená uvážene (použil sa tzv. čitateľský fonetický pravopis), ale o niektoré iné zaujímavosti.

Na prvý pohľad je zrejmé, že balady oplývajú veľkým množstvom deminutív, typických pre ľudovú poéziu: sú to hojné hypokoristiká (*Anička, Hanička, Anduľka, Janko, Jaňík, Jaňiček, Jaňičko, Katka, Katuľka, Katarinka* atď.), mená vyjadrujúce citovo príbuzenské a milenecké vzťahy (*manželučka, nevestička, družočka, cerka, mamička, tatiček, sestrička, bratříček, vojaček i vojačík, šuhajko*), názvy častí tela (*nôžki, ručki, očka, hlauka, srdiečko, bočiček*) a iné, používané na vyjadrenie citového vzťahu, alebo aj z rytmických dôvodov (*domeček, čepeček, veneček, hajiček, chlapeček, zameček, dvierka, košíček, ručníček, ostrožka, svetlička, temňička, slniečko, hodinuočka*). Je však pozoruhodné, že v textoch sa našlo len jedno expresívne adjektívum *bielučki* (*rukavički bielučke* 109). Inak sú tu aj bežné adjektíva dosť skúpo zastúpené a v spojeniach s adjektívami niet ozvláštnení, napr. zelená je lúčka, hora, lipka, zelený je strom a rozmajrín. Čierna je zem, raz i háj. Po slovesách odvodzovaných „zdrobňujúcimi“ príponami niet ani stopy.

Čo sa týka slovníka, editorka dala len na jednom mieste hviezdičku na vysvetlenie neznámeho slova: *pri ginci* (149) = pri sude. Žiadalo by sa však takýchto poznámok viac. Napr. k slovu *zuber* (189). Je to názov pre časť mlynského zariadenia, teda termín z mlynárskeho názvoslovia. SSJ ho neuvádza, zato Káľal ho má v podobe *zúbor* „sito, na ktorom se obili „špicuje“ (888). V tejto podobe je známe aj na Orave, ako nás informoval dr. A. Habovštiak. Spomíname *zúbor/zuber* i preto, lebo SSJ (V, 726) má sloveso *zubrovať* i *zubrikovať* s dokladmi od Vansovej a Hviezdoslava s výkladom „zubami, zúbkami rozomieľať, mlieť“. Ak sa v SSJ uvádza toto sloveso, oba doklady v prenesenom význame (*zubrovať cukrovinky; metel zubruje*), bolo by iste zrozumiteľnejšie, keby bol v slovníku aj názov reálie *zúbor*.

Podobne sa mohlo vysvetliť *marman kameň* (111). Ide o mramorový kameň alebo o dačo iné? Počuli sme už *hrať sa o marmance* (= guľky). SSJ ani Káľal nič podobné neuvádzajú. Vysvetlenie by sa žiadalo aj pri slovách *klamárka*, lebo to nesúvisí so slovesom *klamať*, ale vzniklo disimiláciou zo slova *kramárka* (= priekupníčka) práve tak ako pri *furajtár* (118, 120) z bežnejšieho *fulajtár*, ktoré uvádza aj SSJ (I, 420).

Onomatopoeické slová ako *žgvrľučkať* (*žabi žgvrľučkajú* 125) si nežiadajú vysvetlenia, hodno si ich všimnúť len ako silne expresívny prostriedok v spisovnom jazyku neznámy.

Podobne z frazeológie sú zaujímavé expresívne spojenia *cidlíkom tieť* (89, 91) ako ekvivalent známeho *tieť cícerkom*; *ostrožkami žbrnkotať* (159) ako ekvivalent známeho *štrngať ostrožkami*; *krv ciapla* (159) namiesto *vystrekla*.

Z jazykového i vecného hľadiska by sa žiadalo vysvetlenie aj k ľudovému frazeologickému spojeniu *kamarátka od víru* (107) s významom „sprisahaná (ako na vieru) kamarátka“.

Toľkoto k jazyku balád. Ale rovnako nemožno obísť ani jazyk štúdie S. Burasovej.

Textu tejto štúdie venovala autorka i jazykoví redaktori a korektori pozornosť, no predsa im ušli niektoré drobnosti.

Z terminologického hľadiska je chybné adjektívum *milostný* v spojení *piesne s námetmi milostnými* (15), lebo po slovensky je len *ľúbostný*. Takto správne je napr. *ľúbostný vzťah* (16), *tematika ľúbostná* (34). Pochybnosti vzbudzuje termín *piesne nariekačky* (67). Slovník slovenského jazyka (II, 277) slovom *nariekačka* pomenúva ženu, ktorá (obyčajne za odmenu) plače na pohreboch. V tomto význame je slovo doložené z novšej i staršej literatúry. Naproti tomu podľa typu *spievanky, rečňovanky*, čo je zaužívané, mali by byť aj *piesne nariekanky*, názov analogicky utvorený podľa uvedeného typu. Potom by sa rozlišoval názov pre ženu *nariekačku* od toho, čo prednáša pri pohrebe — od *nariekanky*.

Pokiaľ rešpektujeme zákonitosti slovenskej morfológie, treba rozlišovať slovesá *začínať a končiť* od zvratných *začínať sa a končiť sa*. Nie je tak na str. 47.

Nesprávne je vyjadrený účel predložkou *pre*: v slovenčine nemáme *hole a lúčiny pre pasenie dobytká* (24), ale *lúčiny na pasenie dobytká*.

Zo syntaktických vecí chceme spomenúť inštrumentál pôvodcu. Je to zaiste jav typický pre odborný štýl, ale neslobodno ho nadužívať. Napr. na str. 47 je takto stavaný text: *J. Horákom uvádzaný variant z okolia Brezna je veľmi blízky. Pieseň má na Horehroní štrukturálne starobylý nápev, ktorý bol mladými dievčatmi interpretovaný, napriek ich záľube v dvojhlasnom speve, jednohlasne*. A o niekoľko viet ďalej: *Vzhľadom na to, že sa v týchto miestach rozprestierala kráľovská obora(!), mohli by mať miestne povesti o návštevách tohto kraja kráľom Matejom v súvis s poľovačkou reálny základ*. A na ďalšej strane zas: *Vo vzdialenejšom variante uverejnenom J. Kollárom i K. A. Medveckým ... je dokonca dvojveršie*. (48) — Ak prvý z inštrumentálov pôvodcu necháme, nijako už nie je na mieste, ba je aj stylisticky nevhodný druhý. Oveľa prirodzenejšie znie druhá veta bez pasíva a inštrumentálu pôvodcu: *Pieseň má ... starobylý nápev, ktorý mladé dievčatá, napriek svojej záľube v dvojhlasnom speve, interpretovali jednohlasne*. Podobne ďalej: ... mohli by mať miestne povesti o návštevách kráľa Mateja v tomto kraji ... reálny základ.

Odborný text si vyžaduje aj to, aby nebol preťažený zbytočnými časticami. Napr.: „V šiestich piesňach *nie* je *vôbec* žiadne opakovanie“ (68). Stačilo by: V šiestich piesňach *nie* je *ani jedno* opakovanie; alebo: *vôbec nie* je opakovanie. Alebo inde: „Na Slovensku už vystupuje *výlučne iba* dcéra“ (54), prípadne: „Tento typ opakovania sa používa takmer *výlučne iba* v trávnicia“ (81). Častice *len, iba, výlučne* majú rovnaký význam. Stačí použiť jednu z nich. Treba si tiež uvedomiť, že v rámci súvetia je dobre striedať tieto častice vyjadrujúce výlučnosť, napr. namiesto: „Na jednu melódiu sa na Horehroní spieva *väčšinou* (lepšie *zväčša*) *iba* jeden baladický text, výnimku tvorí *iba* málo piesní“ (73). Druhé *iba* nahradíme *len* nielen z diferenciačných, ale aj z eufonických dôvodov (*tvorí iba — tvorí len*). Hoci nejde o text na prednes,

predsa sa má podľa možnosti dbať i na to, aby sa autor vyhýbal hromadeniu rovnakých zvukov, ak tým neutrpí vecnosť textu. Napr. namiesto *sme narazili i my*, kde máme za sebou štyri *i*, by bolo vhodnejšie *sme narazili aj my*. Alebo: *za zmienku stojí i porovnanie s poľskými verziami* namiesto lepšieho *stojí aj porovnanie*...

To je niekoľko maličkostí, ktoré ukazujú, že aj v dobrých textoch môžeme jednotlivosti vybrusovať, aby slovenčina bola zo všetkých stránok čo najdokonalejšia.

M. Marsínová

Stručný prehľad fonetiky

(Oľga Kajánová-Schulzová, *Úvod do fonetiky slovenčiny*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1970, 126 strán)

Až donedávna sme nemali v slovenčine prácu, ktorá by vyčerpávajúco opisovala zvukový plán jazyka. Po priekopníckych prácach prof. B. Hálu a prof. J. Stanislava v tridsiatych rokoch dočkali sme sa až teraz základnej práce — fonetického opisu slovenčiny (J. Dvončová, G. Jenča, A. Král', *Atlas slovenských hlások*, Bratislava 1969), pred ktorým tu bola moderne spracovaná akustická (fyzikálna) podstata rečového signálu (A. V. Isačenko, *Spektrografická analýza slovenských hlások*, Bratislava 1968). V týchto dvoch dielach máme röntgenografický, palatografický, lingvografický, labiografický a akustický opis slovenských hlások.

Oproti problémovo a diskusne koncipovanej Spektrografickej analýze slovenských hlások a hlbokému, vyčerpávajúcemu opisu hlások v Atlase slovenských hlások je *Úvod do fonetiky slovenčiny* od Oľgy Kajánovej-Schulzovej stručným, no súhrnným prehľadom o fonetike vcelku. Autorka definuje predmet fonetiky (k artikulárnym a akustickým zákonitostiam sa pripájajú aj zákonitosti počúvania a chápania hovoreného), stručne informuje o vzniku a dejinách fonetiky, opisuje súčasné metódy fonetického výskumu u nás i vo svete a všima si význam fonetiky pre jazykovedu i jej praktické využitie v iných oblastiach (fonetika patrí medzi tzv. hraničné disciplíny). Okrem opisu artikulácie jednotlivých slovenských hlások doplneného oscilografickými obrazcami triedi autorka hlásky aj podľa auditívno-akustických znakov. Zoskupovanie hlások do väčších celkov preberá v rámci slabiky, slova, slovného spojenia a taktu. Prozodické prostriedky slova a vety preberá v menšej miere, lebo neboli doteraz v slovenčine experimentálne preverené. Veľa vecí sa v slovenčine formulovalo bez hlbšieho, vlastného fonetického výskumu a, žiaľ, musí sa takto postupovať i teraz. (Napríklad trvanie dvojhlások sa v mnohých prípadoch i dnes pokladá za rovnako dlhé ako trvanie dlhých samohlások, hoci dvojhláska je zložená z jednej slabičnej a z jednej neslabičnej hlásky; porov. vysvetlenie na s. 51.)

Autorka sa opiera o novšie výskumy domácej i zahraničnej fonetiky: spotreba vzduchu na jednotlivé hlásky, meranie kvantity, rozlišovanie medzi

artikulačnou a funkčnou kvantitou, tzv. programovanie artikulácie, t. j. ako sa hovoridlá v priebehu artikulácie prvej hlásky formujú do postavenia, aké budú mať pri hláske nasledujúcej a i. Fonetické javy si nevšima len z hľadiska hovoriaceho (hovorenie), ale aj z hľadiska počúvajúcich. Napokon otázky vnímania (percepcie) reči sú dnes hlavnou výskumnou oblasťou fonetických vied.

Máme teda do tretice monograficky spracovaný fonetický opis spisovnej slovenskej výslovnosti, stále nám však chýba ortoepická kodifikácia slovenčiny — ortoepický slovník. (Ortoepické pravidlá sú čiastočne zahrnuté i vo fonetických opisoch jednotlivých hlások a ich spájania do vyšších celkov.) Význam fonetických výskumov pre jazykovú kultúru stúpol o to viac, že v každodennom živote sa rozširuje funkcia hovoreného slova.

Hoci *Úvod do fonetiky slovenčiny* nie je učebnicou, iste siahnu za touto knihou všetci študenti jazykov. Ale aj ostatným záujemcom, či už čitateľom slovenčiny, hercom, hlásateľom, verejným a kultúrnym pracovníkom sa vyplatí poučiť z tejto dobrej, stručnej a prístupnej knižky.

J. Bosák

Ks

SPYTOVALI STE SA

Prevádzateľ stavby. — Z Ministerstva vnútra SSR sa spýtovali, či môžu bez obmedzenia používať sloveso *previesť* — *prevádzkať* a či je správne slovo *prevádzateľ* napr. v spojení *prevádzateľ stavby*.

Poučky o slovese *previesť* — *prevádzkať*, resp. o jeho nahrádzaní slovesami *vykonať* — *vykonávať*, *urobiť* — *robiť* sú správne iba v tých prípadoch, keď jestvuje vidová dvojica (dokonavá i nedokonavá podoba) a keď ide o význam „realizovať istý dej“. Popri tejto dvojici však treba pripustiť i jednovidové sloveso *prevádzkať*, ktoré súvisí so slovami *prevádzka* a *prevádzkáreň*. Toto sloveso má význam „uskutočňovať nejakú výrobnú alebo organizátorskú činnosť“ a od neho sa dá utvoriť aj potrebné činiteľské meno v podobe *prevádzateľ*.

V tomto zmysle sú správne spojenia *prevádzateľ stavby*, *prevádzateľ ciest* i *prevádzateľ remeselníckej činnosti a drobných služieb*.

J. Horecký

Chyba, chybný, nie vada, vadný. — Š. M. z Bratislavy, Rauchova 10 sa ne-
poznávajú slová *vada*, *vadný*, s ktorými sa stretol v rozličných nápisoch, napr.
v nápis *Malá vada* — *veľká zľava* (v bratislavských predajniach textilu),
Zvonek vadný (v autobusoch), ale vraj aj v novinách.

V piatom zväzku Jazykovej poradne (SPN, Bratislava 1968) poznámkou
„Vada“, alebo chyba? F. Kočiš poukazuje na to, ako sa v prejavoch, kde je
spisovné znenie štátneho jazyka záväzné, jednostaj opakujú výrazy, ktorých
nesprávnosť je dokázaná a na ktoré sa už viac ráz aj upozornilo. Vyčíta naj-
mä novinárom, že sa nechcú vzdať výrazu *vada*.

Ale nie je to iba v novinách. Náš pisateľ správne postrehol že aj v niekto-
rých predajniach textilu, kde za zľavnenú cenu ponúkajú tovar s dajakou
chybou alebo chybičkou, visí chybný nápis: *Malá vada* — *veľká zľava*. So spi-
sovným slovom *chyba* by nápis znel takto: *Malá chyba* — *veľká zľava*. Je
možné, že autorovi nápisu šlo o rým: *vada* — *zľava*, aj keď planý a málo účin-
ný, lebo zvukovo sa tu zhodujú iba samohlásky. No nápis by bol rozhodne
pútavejší, keby sa v ňom namiesto slabej zvukovej zhody hlások v podstat-
ných menách (*vada* — *zľava*) využil významový protiklad prídavných mien
malý — *veľký*. Prevráteným, a teda nezvyčajným slovosledom sa prídavné
mená *malý* — *veľký* dostanú na exponované miesto. Tým sa zvýrazní základný
význam nápisu *Chyba malá* — *zľava veľká* a netreba pritom použiť nijaké
nespisovné slovo.

Od podstatného mena *chyba* je odvodené prídavné meno *chybný*. Preto nad
pokazeným čiže chybným zvončekom niektorých autobusov Dopravného pod-
niku mesta Bratislavy nemá miesto nápis *Zvonek vadný* — *výstup hláste úst-
ne*. Tu už vonkomcom nebaďať snahu o rým. Ani v takom krátkom nápisu ne-
radno otupovať jazykový cit cestujúcich až dvoma nespisovnými výrazmi:
zvonek namiesto *zvonček* a *vadný* namiesto *chybný*.

Dodávame, že v našom časopise sme sa už zmienili o slovách *vada*, *vadný* (pozri KS 2, 1968, 185, 314).

V. Betáková

Cez tri minúty? — M. Zima z Nedanoviec, okr. Topoľčany: „V športovej rúrike Pravdy sa mi nepáčilo vyjadrenie *cez tri minúty*. Čo je to *cez tri minúty*, aký čas to predstavuje?“

Pisateľa zrejme zaujíma význam predložky *cez* a vhodnosť jej použitia v danom kontexte. Podľa Morfológie slovenského jazyka (Bratislava 1966, 635) predložka *cez* so 4. pádom vyjadruje mieru iba v spojeniach *cez hlavu*, *cez uši*, *cez mieru* (inde je nespisovná, napr. *cez sto* = správ. *vyše sto*, *viac ako sto*). J. Oravec, ktorý spracoval predložky v Morfológii slovenského jazyka, hovorí v samostatnej publikácii *Slovenské predložky v praxi* (Bratislava 1968, 30 n.), že predložka *cez* vyjadruje mieru len v spojeniach označujúcich pokračovanie, presahovanie. Inde je nespisovná, napr. v spojeniach: *zamestnávať cez sto robotníkov* (spis. *vyše sto*, *nad sto*), *pracovať cez čas (nad čas)*, *práca cez čas (práca nad čas, nad časová)*, *pracovať cez tridsať rokov (vyše tridsať rokov)*, *bolo už cez poludnie (po poludní)*, *utrátiť cez tisíc Kčs (vyše 1000 Kčs)*, *široký, dlhý cez dva metre (vyše dvoch metrov)*, *má cez päťdesiat rokov (vyše / nad päťdesiat)*.

Preto aj v súvetí denníka Pravda (16. júna 1970), v ktorom si náš čitateľ nevedel poradiť s výrazom *cez tri minúty*, je predložka *cez* použitá nespisovne. Ide o toto súvetie: *Niečo cez tri minúty ostávalo do konca predĺženej hry a zdalo sa, že prvý raz rozhodne žreb v mexickom šampionáte...* Namiesto predložkovej väzby *cez tri minúty* bolo treba použiť väzbu *vyše* *troch minút*. Súvetie malo znieť takto: *Niečo vyše troch minút ostávalo do konca predĺženej hry a zdalo sa, že v mexickom šampionáte prvý raz rozhodne žreb.*

J. Jacko

Prečo ženci, nie žneci? — D. G. zo Zvolena sa pýta, prečo je v 1. páde mn. č. tvar *ženci*, keď základný tvar v jednotnom čísle má podobu *žnec*.

Podoby *ženca*, *žencovi*, *ženci* atď. žiadalo by sa vysvetľovať v ich historickom vývine, pretože príčiny ich vzniku načím hľadať v morfológickom (tvárovom) vyrovnávaní po zániku a vokalizácii jerov.

V našej odpovedi sa však môžeme uspokojiť konštatovaním že v jednotnom čísle tvary v nepriamych pádoch dostali po spomenutej hláskoslovnej zmene dnešnú podobu, t. j. *ženca*, *žencovi*, *žencom*. Tieto podoby potom vplývali na všetky tvary v množnom čísle, alebo sa s nimi tvaroslovne vyrovnali, t. j. prevzali ich štruktúru. Preto máme dnes v množnom čísle tvary *ženci*, *žencov*, a nie *žneci*, *žnecov* ap.

J. Matejčík

Slovo behom nie je predložka. — V. M. z Bratislavy, Schiffelova 26 si vypísal z Práce 15. 6. 1970 vetu *Behom necelej hodiny bola prakticky zatopená, až na málo výnimiek, celá baňa* a ironizoval v nej výraz *behom*.

Pri rozličných príležitostiach sa už upozorňovalo, že v spisovnej slovenčine spojenia typu *behom vyučovania*, *behom prázdnin*, *behom roka* sú nesprávne.

Slovo *behom* je v spisovnej slovenčine okolnostnou príslovkou a má svoj pôvod v holom páde podstatného mena v inštrumentáli. Vyjadruje okolnostný význam spôsobu vzťahujúci sa na slovesný dej, napr. *pustiť sa behom do dediny, vraziť behom do telocvične* a pod.

Slovom *behom* v spisovnej slovenčine nemôžeme vyjadriť predložkový vzťah s genitívom podstatného mena, napr. *behom leta, behom večera*. Namiesto nespisovnej predložky *behom* v uvedených prípadoch používame v spisovnej slovenčine predložky *za, cez, počas, v: počas vyučovania, cez vyučovanie, za rok, v roku* a pod. Preto aj vo vete *Behom necelej hodiny bola prakticky zatopená, až na (!) málo výnimiek, celá baňa nespisovnú predložku behom bolo treba nahradiť inými predložkami, napr.: Za necelú hodinu bola prakticky zatopená, okrem málo výnimiek, celá baňa*.

Jazykového redaktora a korektora Práce zrejme treba upozorniť na § 153 Pravidiel slovenského pravopisu (Bratislava 1967, 89). Aj tam sa o spojeniach typu *behom hodiny* konštatuje, že sú nesprávne.

J. Jacko

NAPÍSAĽI STE NÁM

O niektorých podnetných veciach chcem napísať, ako je to u nás na východnom Slovensku.

1. Čítame SSJ

Ani u nás slovo *galun* (kvantita je na východe neznáma) nemá význam duätej miery, ale je to čierna, širšia (4—5 cm), špeciálne tkaná stužka, na koncoch vyšívaná; je to súčiastka tunajšieho kroja pre vydaté i nevydaté ženy. Zaväzuje sa na koreň vrkoča. Podobná špeciálna stužka, lenže biela, asi o 1 cm užšia ako galun, je *haraska*. Tá je, pravdaže, znakom vydatej ženy a patrí k čepcu.

Graca, gracka je živé slovo nenahraditeľné iným, napr. slovom *motyka*. Aj v ľudovej piesni o bačovi sa spieva: „... a v cimiteri graca suchú zem obráca, už si ty, náš bača, dobačoval.“

2. Hľadáme výraz

Na označenie nedozretého kyslého, ešte nezdravého ovocia sa u nás používa výraz *žabiačka, žabiačky*. Napr.: „Nejedz to, to je len tako choc čo, takie žabiačky!“ Tento názov sa však vzťahuje aj na bobuľoviny (egreše, ribezle atď.). Uvedené názvy: *kvička, hólka, grdza, grcka* sú u nás neznáme.

3. Prebiehavka, či prebiehalka?

Na pomenovanie prirodzených javov oplodňovania zvierat máme my Slováci celkom jasné termíny. Tak napr. psi a mačky *sa honia* (sú *nahonené* alebo

nenahonené), kravy sa lámu (sú *nalámané*, *nenalámané*), kobyly sa *odbijajú* (sú *naodbíjané* alebo *nenaodbíjané*), svine sa *húkajú* (sú *nahúkané* — *nena-
húkané*), jelenice sa *rujú* (sú *teľné* — *neteľné*), srny sa tiež *honia* alebo *bre-
šú*. Myslím, že z toho by si mohol vybrať aj Plemenársky podnik v Žiari nad
Hronom.*

J. Michalko

V jednej rannej relácii vysielal rozhlas rozhovor redaktorky s ústredným školským inšpektorom (meno som si nezapamätal) na tému „Kam po skončení 9. ročníka SVŠ?“

V tomto rozhovore inšpektor, hoci je funkčne vyšší školský pracovník, nedal si ani toľko námahy, aby sa aspoň do mikrofónu vyjadroval peknou čistou slovenčinou. Pripúšťam, že je asi „vyhodniar“, ale to ho nijako neopravňuje používať výrazy (citujem doslovne): *dochadza*, *obratíť*, *museli*, *ale*, *alebo* (s tvrdým l), *tobôž* nie, keď je školským pracovníkom. Ďalšie chyby ani nespomínam. Ako potom majú hovoriť žiaci?

Aj rozhlasoví pracovníci by mali klásť väčší dôraz na výslovnosť osôb, ktorým dávajú možnosť hovoriť do rozhlasu.

V spomenutom prípade je to nezodpovednosť a zároveň urážka našej ľudovo-
bozvučnej slovenčiny, a preto sa za s. inšpektora aj trochu hanbím.

J. Jankovič

* **Poznámka redakcie:** Dodatočne sme zistili, že Slovník slovenského jazyka zachytáva sloveso *navracat'*² (označuje ho kvalifikátorom hosp. = hospodársky termín) s významom „opätovne sa behať (o krave)“. To by bol podľa našej mienky vhodný odvodzovací základ na utvorenie potrebného odborného názvu. O tom sa však môže rozhodnúť iba po dohode s odborníkmi v plemenárstve, ktorí sú kompetentní posúdiť vecnú stránku odborného názvu.

OBSAH

Bartoš J., Skúsenosti s vyučovaním francúzštiny na jednej francúzskej škole	241
Dvonč L., Z kníh roku 1969: Dejiny a kultúra starých Slovanov	340
Z kníh roku 1969: Muž, ktorý kazil dejiny	204
Findo B., O jednom zo základných lekárskejších termínov	77
Findra J., O konkurencii vzťažného zámena čo / ktorý	273
Gašinec Et. E., Jazyková kultúra v pohostinstve	208
Hečko B., Niekoľko postrehov z prekladateľskej práce	289
Horák G., Příklad v jazykovej kultúre	65
Štvrtstoročie slobody	129
Horecký J., O nových pomenovaniach z cudzích jazykov	33
O terminológii v novinách	321
Slovenčina v zahraničí	193
Výročie Petra Tvrdého	257
Hoza Š., Ako som prekladal a písal operné libretá	71
Ivanová-Šalingová M., Doktoré chyby z oblasti zdravotníctva	153
Kriaková E., Čo počúvame z rozhlasového štúdia v Banskej Bystrici	239
Majtán M., Čo sa z kalendára nevyčíta	307
Slovenské názvy mesiacov	156
Malíková O. M., Niekoľko poznámok o slove šmrnc	338
Marsinová M., O jazykovej kultúre v Rakúsku	111
Masár I., Čo očakávame od jazykového redaktora	225
Názvoslovie výroby hliníka	343
Prístup k cudzojazyčným prvkom	97
Z metronomického názvoslovía	159
Michalus Š., O jazykovej stránke bratislavského Večerníka	80
O jazyku reportáží z Pretekov mieru a majstrovstiev sveta v basketbale	277
Poznámky k výberu slov v chystanom česko-slovenskom slovníku	105
Ondruš Š., Akého pôvodu je slovo krčma	329
Ako sa zrodil bozk	299
O vzniku slova bitúnok	264
O zrode a živote slov	197
Oravec J., Indická filozofia v slovenskom rúchu	142
Jazyková kultúra a predložky	235, 269
Poznámky k rokovaciemu jazyku na schôdkach masových organizácií	48
Palkovič K., Slovenské mená osôb u Jána Hollého	108
Staršie pokusy o poslovenčenie rodných mien	136
Peciar Š., Slovenské ekvivalenty českých činiteľských mien na -l	333
Pisárčiková M., Z osobitných problémov pripravovaného česko-slovenského slovníka	266
Podolcová G., Poznámky k prekladu niektorých názvov z francúzštiny	304

Sabol F., Viac úty k vyjadrovacím spôsobom našich predkov . . .	146
Slivková V., Ekvivalent v chystanom česko-slovenskom slovníku . . .	11
Stanislav J., Rozhlas a televízia v slovenskej rodine . . .	3
Uhlár V., Hostince, krémy, furmanské krémy a ubytovacie hostince . . .	149
Nie sú vari krásne naše zámky? . . .	42
Štylistická hodnota spojenia <i>to sa volá... a tomu sa hovorí</i> . . .	301
Urbančok M., Čítame Slovník slovenského jazyka . . .	7,
	39, 68, 101, 133, 197, 231, 260, 296, 325

Hlasy o slove

Dedinská L.	324
Dobruo slovo Michala Miloslava Hodžu	294
Figuli M., Národný jazyk — ľudská hodnota	229
Findo B., O mojom vzťahu k slovenčine	100
Hykisch A., Jazyk ako tajomstvo človeka	6
Kristínová E., Materinská moja reč	196
Lenin o národnom jazyku a jeho ochrane	131
Poničan J., Rozhovory so sebou	67
Z myšlienok Petra Tvrdého	259
Z myšlienok Sama Czambla o slovenčine, jazykovej kultúre a terminológii	37

Diskusie

Dvonč L., Prečo žiar — v žiare, ale Žiar — v Žiari?	14
Hanáková G., Ťažkosti so slovenčinou — či ťažkosti s fair play? . . .	52
Ivanova-Šalingová M., Hľadáme výraz	17
Rak A., Názvy osôb v rodinnom a príbuzenskom pomere	84

Rozličnosti

Aj slová majú svoje osudy (V. Gregor) 351 — Aké miesto má slovo *podraz* v našej slovej zásobe? (M. Pisárčiková) 173 — Aktuality z právnickej terminológie (Š. Sabol) 176 — Čo sme počuli v rozhlase a v televízii (J. Prokop) 22 — Je pracovník národného podniku Calex calexák? (J. Jacko) 59 — Lakýrnik — lakovník — lakovač (V. Betáková) 178 — List národnému podniku Kávoviny v Seredi (M. Ivanová-Šalingová) 213 — Miestne meno *Marseille* je nesklonné (J. Jacko) 179 — Môže byť „horúca kaša okolo mäsa“? (E. Smiešková) 57 — Nespisovné slovo v titulku (J. Findra) 119 — Nesprávne skracovanie slov *dorastenci*, *dorastenky* (R. Šiška) 129 — Nie každé prídavné meno možno stupňovať (Š. Peciar) 312 — Nielen dobrú hudbu, ale aj jazykovo bezchybný obal! (M. Marsinová) 20 — O spojke *než* (J. Stanislav) 245 — Pohrebný ústav — pohrebná služba — pohrebníctvo (M. Marsinová) 281 — Pomohli ste nám pri hľadaní výrazu (M. Ivanová-Šalingová) 310 — Poznáte slovo *armecký*? (M. Majtán) 249 — Predložka *pre* (J. Stanislav) 115 — Prelomí-

me hrádzu ľahostajnosti? (R. Šiška) 168 — Prislovky *jakživ* a *odjakživ*a (M. O. Malíková) 117 — Puškinské výročie, správne Puškinovo alebo puškinovské výročie (A. Chmelík) 121 — Recept závodu Vitana v Seredi (J. Firák) 313 — Recitál (M. Považay) 353 — Ruské polievky *šči* a *boršč* (M. O. Malíková) 87 — Starý chlapec (V. Betáková) 352 — Tvrdošíňčan (A. Chmelík) 180 — Vrátiť dačo za odmenu (V. Betáková) 312 — Vyplníme medzeru v sociologickej terminológii (V. Fabry) 175 — Zo slovenských ľudových názvov húb (M. Majtánová) 18, 55, 85, 114, 170, 212, 247, 280, 309, 349 — Žiadame od vás, nie po vás (V. Uhlár) 215 —

Správy a posudky

Bilingvizmus pedagogického časopisu Komenský. J. Jacko	218
Cenná knižka. J. Ružička	355
Čo-to o jazyku ľudových balád na Horehroní M. Marsinová	357
Dobrá príručka pre priateľov hudby. I. Masár	216
Dobry terminologický slovník. Š. Michalus	187
Gramatika ako zábava. J. Mlacek	181
Jazyková rubrika v okresných novinách. E. Bajžíková	216
Kompendium slovenskej štylistiky. J. Bosák	283
Musí byť toľko chýb v časopise Svet socializmu? E. Kučerová	188
Nevšimavosť voči jazyku v okresnej tlači. E. Bajžíková	285
O jazykovej kultúre Záhoráka. A. Rýzková	28
O jazykovej stránke učebníc pre 1. ročník základnej deväťročnej školy. J. Bartoš	123
O jednom preklade z nemčiny v novinách V. Betáková	90
Päťdesiatka profesora Jána Horeckého. I. Masár	24
Poznámky k jazykovej stránke prekladu románu Večná Ambra. Š. Peciar	183
Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. I. Masár	60
Spôhlivá opora pri kultivovaní reči. J. Horecký	89
Slabá pomoc slovenským rečníkom. J. Bosák	250
Stručný prehľad fonetiky. J. Bosák	359
Významný príspevok k ustáleniu železničného názvoslovu. J. E. Dobrík — F. Hamada	314
Znepokojujúce jazykové nedostatky učebnice literatúry. V. Uhlár	253
Žatevné a dožinkové piesne. J. Oravec	26

Spytovali ste sa

Akordeón, nie akordeon (J. Jacko) 190 — Aula maxima — v aule Maxima? (I. Masár) 63 — Baník Prievidza vyhral — alebo vyhrala? (E. Bajžíková) 192 — Cez tri minúty? (J. Jacko) 362 — Ďaleko viac? (J. Matejčík) 287 — Darling (M. Marsinová) 191 — Distribúcia pätnástročných? (Š. Michalus) 222 — Domerok je ústrojné slovo (I. Masár) 255 — Dožiť sa osemdesiatych ôsmich narodenín — dožiť sa osemdesiatich ôsmich rokov (J. Kačala) 94 —

Ešte o výrazoch na -tka (Š. Peciar) 30 — Fotopický, či fotoptický? (M. Považay) 224 — Garbiarne, nie kožužne (I. Masár) 287 — Histamín-antagonistický, redox systém, basisneuroleptiká, potenciál dzeta? (I. Masár) 191 — Chyba, chybný, nie vada, vadný (V. Betáková) 361 — Je spojenie Uskutočňujeme predaj v III. cenovej skupine správne? (Š. Michalus) 32 — Klik (J. Horecký) 31 — Krmovinársky, či krmivársky priemysel? (I. Masár) 286 — Kubikačné tabuľky? (I. Masár) 221 — Mrzieť — mrzieť sa (M. Pisárčiková) 190 — Na úkor presnosti, či na úkor nepresnosti? (M. Považay) 224 — Nie častota, ale častosť (J. Jacko) 255 — Nie odrekrovať (I. Masár) 317 — Nie strojopisňa, strojopisáreň, ale písáreň (I. Masár) 64 — O používaní podmienovacieho spôsobu (M. Pisárčiková) 126 — Odstúpiť spisy, či postúpiť spisy? (M. Považay) 255 — Paludzský, palúdzsky — paludzanský, palúdzanský? (J. Matejčík) 317 — Pekliský, pekliskový alebo pekľistiansky? (M. Považay) 126 — Podnikové riaditeľstvo (I. Masár) 320 — Pokos, stena, stenový porub (J. Horecký) 31 — Povodňová ochrana (J. Horecký) 93 — Poznáte slovo sága? (J. Jacko) 192 — Prebiehavka, či prebiehalka? (I. Masár) 31 — Prečo ženci, nie žneci (J. Matejčík) 362 — Prevádzateľ stavby (J. Horecký) 361 — Projikovať (J. Horecký) 95 — Rukovosť, nohovosť, stranovosť (J. Horecký) 62 — Slovo *behom* nie je predložka (J. Jacko) 362 — Slovo *svedočné* je v spisovnej slovenčine správne (J. Jacko) 319 — Smeť, smeti (E. Šmiešková) 319 — Stekuťovadlo, nie stekucovadlo (I. Masár) 192 — Šarišské Dravce — (do) Šarišských Draviec (J. Jacko) 287 — Účtovný doklad (Š. Peciar) 220 — Väzeň — väzenka, nie väzenkyňa (J. Jacko) 63 — Vypitvaný, nie vykuchaný (Š. Michalus) 93 — Výrobňa radiátorov (I. Masár) 31 — Zmetanec, zmetanec (I. Masár) 223 — Zo skloňovania slova *pani* (L. Dvonč) 61 —

Napísali ste nám

Furdík J.	95
Liba P.	288
Jankovič J.	364
Mališová A.	127
Michalko J.	363
Novák P.	128
Tanušková T.	96

Upozornenie

Upozorňujeme našich čitateľov, že súčasťou tohto čísla je index k 4. ročníku. Z technických príčin vyjde ako samostatná príloha 1. čísla 5. ročníka.

Redakcia

Cez tri minúty. J. Jacko . . .	362
Prečo ženci, nie žneci? J. Ma- tejčík	362
Slovo <i>behom</i> nie je predložka. J. Jacko	362

Napísali ste nám

J. Michalko	363
J. Jankovič	364

Obsah

Index k 4. ročníku Kultúry Slova. I. Masár	365
---	-----

Toto číslo zredigoval prof. J.
Horecký.

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazyko-vedného ústavu L. Štúra SAV. Ročník 4, 1970, číslo 10. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Štefanovič. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n. p., prev. Partizánske. Povoľené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970.

Cena Kčs 3,—